

STM 1951

Från kämpevisa till locklåt

En översikt över det folkmusikaliska uppteckningsarbetet i Sverige

Av Carl-Allan Moberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

FRÅN KÄMPEVISA TILL LOCKLÅT

EN ÖVERSIKT ÖVER DET FOLKMUSIKALISKA UPPTECKNINGSARBETET I SVERIGE¹

AV CARL-ALLAN MOBERG

INTRESSET FÖR folkvisan och folkmusiken har varit ett av den romantiska kulturepokens viktigaste karaktärsdrag, om ej — som tidvis i Tyskland — rent av dess egentliga väsende; romantiken är ju — för att uttrycka sig med J. A. Lundell — en strömning som efter nyttans och förståndets excesser vände folkens blickar åter mot dem själva, till det egna och dess historiska förutsättningar. Just besinnandet av det egna landets och folkets väsende och uttryckssätt är den röda tråden i romantikernas arbete inom alla tillämpliga områden, politiskt och socialt, konstnärligt och vetenskapligt.

Håller man sig då till den musikaliska sidan av saken, så innebär de romantiska kulturkämparnas besinnande, att de fråga sig: vad i allt det som tar tonande form är efterbildning av främmande konst och vad är äkta uttryck för nationalkänslan? Problemet måste bli särskilt aktuellt i länder som likt Sverige ej kunde se tillbaka på någon långvarig och djup musikodling utan nästan helt varit beroende av utländsk import. Det ligger nära till hands att tro att man här alldeles särskilt skulle ivra för utformningen av en nationellt betonad konstmusik, dvs en fackmässigt behandlad musik, på grundvalen av den insamlade folkliga.

Nu är det uppenbart att konstmusiken i Sverige under det 19:e seklets förlopp verkligen *har* undergått mer eller mindre starkt framträdande påverkningar från den framdragna folkmusiken, vare sig denna påverkan bör tolkas enbart som en omedvetet verkande, smakförändrande process inom själva det svenska kultursamhället eller i givna fall direkt kan uppvisas som en konstmusikalisk bearbetning av folkligt musikgods. Ett oundgängligt villkor för varje undersökning av dessa problem är i varje fall en översikt av det folkmusikaliska stoff som i skriftlig form stått epokens musiker till buds. Därtill ger oss

¹ Några förkortningar: G.-A. = Geijer-Afzelius, Svenska folkvisor. — JbfVIF = Jahrbuch für Volksliedforschung. — SvFs = Arwidssons Svenska fornsånger. — SvFmT = Svenska fornminnesföreningens tidskrift 1869 ff. — SvLm = Svenska Landsmål 1878 ff. — SvM = Svensk musiktidning 1881 ff. — ULMA = Uppsala landsmålsarkiv.

den källkritiska granskningen en bild av en äldre tids inställning till sitt material, vad den väntade sig att finna, hur den burit sig åt att utvinna det och göra det tillgängligt för en bredare allmänhet.

Uppteckningar av folkliga litteraturprodukter äro ej helt och hållet begränsade till romantikens tid. Önskan att bevara nationella minnen i form av litterära dokument gjorde sig starkt gällande i vårt land åtminstone från början på 1600-talet, medan den i Danmark framträdde redan på 1500-t. Skälet till uppteckningarna i äldre tid voro dock ej alldeles desamma som för romantikerna. Vi stå nämligen där främst inför utslagen av den s. k. götiska historieromantiken. Hela Stormaktstidens i vissa avseenden så betydelsefulla fornvårdande verksamhet har hämtat sina impulser från denna lära om de yverborne göters stolta historia och Skandinaviens roll såsom en folkens och kulturernas vagga. Huru känslig man var för varje anmärkning som kunde gå ut på att misstro landets ledarroll framgår bl. a. av rudbeckianernas ivriga försvar av folkets musikaliska intelligens och kunskaper genom hänvisning till upplandsböndernas nyckelharpospel som en motsvarighet till antikens kitarodik eller kitaristik.¹

Stormaktstidens fornforskning var övervägande litterär — alldeles som i Danmark — och sysslade mindre med fasta och lösa fornlämnningar. Schück² har som betecknande för hela inställningen påpekat, att den svenska 1600-tals-termen för »antikvarie» varit »hävdasökare»; och i själva verket sökte dessa antikvarier, en Buraeus, en Messenius och f. d. musikanten Aschaneus i första hand efter »documenta antiqua historica» såsom »gambla krönikor, historier, dichter, Rune- och kiämpe-wijsor» (som det heter i ärkebiskop Kenicius' fornvårdspatent 1630). Det kungl. memorialet av d. 20/5 1630 är på denna punkt ännu utförligare. Det heter däri, att antikvarierna skulle bemöda sig om att samla »allehanda krönikor och historier, vhrminnes sagur och dickter om drakar, lindormar, dwergar och resar. Item sagur om nampn-kunnige personer, gamble klöster, borger, konungasäter och städher, der af man kan hafwa någon rättelse, hwad fordom warit hafwer, gamble kämpe- och runewijsor, *deres toner icke förgäta att vthspana.*» I själva verket hade § 4 i det Kgl. memorialet karaktären av ett nästan modernt program för folkminnesforskning, som inte ägde någon motsvarighet ens i Danmark, varifrån eljest föredömet hade utgått.

Men tyvärr kom det aldrig att förverkligas, allraminst ifråga om »utspanande» av vismelodier, vilket inte minst berodde på att det antikvariska och hyperboreiska intresset absorberats nästan helt av

de isländska sagorna, vilkas insamlande och utgivning i tryck den nya antikvarieinstruktionen 1667 särskilt betonat. Dock hade den ledande kraften i det året förut instiftade Antikvitetskollegiet, Johan Hadorph, ingalunda förlorat de gamla visorna ur sikte: till K. Maj:ts plakat 1676 rörande fornvården hade han fogat ett ävenledes tryckt extrakt, vari punkt 8 manar till att noga efterfråga och anteckna »Gambla Kämpe- och Historie Wijsor, som aff forna tijder nogh i Landen hafwa sungne warit, och ännu aff många siungas», och då Hadorph hösten 1684 avsåg att utsträcka sina årliga forskningsresor upp till Norrland, begärde han hjälp hos landshövdingen i Gävle, att denne skulle ge stiftets präster order att anteckna »gambla kämpe- & swänske Historie wijsor», vilka alltjämt i stort antal kunde sjungas av äldre folk.

De viktigaste spåren av detta uppteckningsarbete utgöras av de två kollektarierna Visbok i 8vo och Visbok i 4to (båda i Kungl.Bibl.).¹ Den förra (i 8vo) går enligt Klemming och Schück med bestämdhet tillbaka på Aschaneus' samlarverksamhet och består av flera, vid olika tidpunkter sammanställda vishäften, det äldsta möjligen sträckande sig ned på 1500-talets slut, det yngsta upp på 1700-t. Endast en dikt är emellertid tillika försedd med notupptecknad melodi, den s. k. Gotlandsvisan »Wij chlage thett alle för herrar och welde och vthlenske staeder.» Visboken i 4to utmärkes främst genom det bidrag som Erik Sparman (senare adlad Sparrsköld och död som härads-hövding i Bohuslän 1698) lämnat Hadorph i-form av uppteckningar efter en Jonas Svensson och dennes moder, vilka förmodligen bott i närheten av Läckö slott, där Sparman då var anställd hos Magnus Gabriel de la Gardie. Dessa visor väckte särskild uppmärksamhet som ett slags versifierade bestyrkanden av isländska sagor och äro överhuvud karakteristiska exempel på de principer, efter vilka man företrädesvis samlade visor: det gällde främst sådana av historisk innebörd, vare sig de förmenades gå tillbaka på isländska sagor eller andra fornnordiska krönikor. Det är anmärkningsvärt, att de sparmanska uppteckningarna stå helt utanför den repertoar som romantikerna återuppväckte. Även i denna visbok återfinnes en text med melodi, införd på sista sidan av ett extra infogat blad och av Hadorph rubricerad »Gambla Svenska wijsor N 10»: Cunung Göstaf rijder till Dahlarna. Den är skriven med oövad och oregelbunden stil från 1600-talet.

Medan de nyssnämnda visböckerna ange ett bestämt sammanhang med antikvariernas verksamhet, synes ett sådant vara mer eller mindre ovisst ifråga om en rad andra visböcker, vilka snarare kunna för-

¹ Jfr mina Studier i Stormaktstidens svenska musikhistoria (1942), s. 151 f.

² Här och till det närmast följande, jfr Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Förhistoria och Historia. På Akademiens uppdrag författade av Henrik Schück. Bd I, Sthlm 1932.

¹ 1500- och 1600-talens Visböcker; i SvLm Bih. II—III.

klaras som litterära antologier efter danskt mönster inom svenska högrestandskretsar än som uppteckningar av »folkvisor». I åtskilliga fall måste man t. o. m. räkna med en sekundärtradition i så måtto, att visor torde ha spritt sig till allmogen just från dylika antologier. Drottning Sofias visbok omfattar mest danska folkvisor, Stiernelds bok (i UUB) är delvis en avskrift efter Visbok i 8vo, Pär Brahes visbok (i Skoklosters braheska bibl.) består främst av en rad då för tiden ute i Europa populära dansmelodier, som den unge adelsmannen upptecknade under sin tysklandsvistelse. Den s. k. Visbok i 16° (KB) från slutet av 1500- och början av 1600-talet har utnyttjats av Arwidsson för hans Fornsånger, och Petter Rudebecks visuppteckningar av såväl Arwidsson som R. Dybeck (i Runa). De melodier som återfinnas i alla dessa samlingar inskränka sig enbart till 2, båda koraler och båda i Visbok i 16°, nr 27, Tigh wari lof och prijs o Christ, och nr 58, Mijn siell o Gudh vphöijer tigh.

Helt blottställda på äldre melodiuppteckningar äro vi dock ej. Redan amanuensen Eichhorn på sin tid påpekade (i SvFmT 1875) några melodier i den berömda palmsköldska samlingen (UUB, Poetica bd 21), ehuru han ej vågade sig på någon dechiffriering. De publicerades sedermera av Norlind (SvLm 1906) och (i en från Norlind avvikande rytmisering) av mig (UUÅ 1942:5). I samma studie publicerade Norlind också (efter G.-A:s 3:e uppl. efter Hyllén-Cavallius och Stephens handskrivna saml:r för de Politiska visorna, KB) ett melodifragment (i pundnoter) från 1400-talet av en visa om »Riddar S. Orion (= Örjan)», melodin till den politiska visan om Stenen i grönan dal (slutet av 1500-t.) och till visan om hertigarna Eriks och Valdemars mord i Nyköping 1318, O quam dolet gens svecorum, som står i en annan del av palmsköldska samlingen men av Norlind fullständigats efter ett handskrivet tillägg till Piaes Cantiones-uppl. 1625 (Västerås stifts- och läroverksbibliotek).

Slutligen ha vi en grupp uppteckningar av folkmusik som återgivits i de akademiska dissertationerna under 16—1700-talen och publicerats i Norlinds nyssnämnda uppsats. Det är främst den s. k. Bergamascan och Daldansen som ha betydelse med tanke på uppteckningsarbetet i nyare tid. Även om musikexemplen i dessa lärdomsprov åtminstone indirekt kunna sägas ha det antikvariska intresset under Stormakts-tiden att tacka för sin existens, så är det likväl en avgörande skillnad mellan de båda källgrupperna ifråga om inställningen till folkmusik. Jag menar ej i första hand, att dissertationsexemplen samtliga röra instrumentalmusik utan detta, att antikvariernas uppteckningsverksamhet var förestavad av ett verkligt intresse för folkliga litteraturprodukter — låt vara med tanke på deras förmenta karaktär av götisk

storhet —, medan dissertationerna givit prov på »folklig» musik i *bestämd stilistisk motsats till de bildades konstfulla musik*.¹

Man frågar sig onekligen, vad det kan ha varit för andliga faktorer som ha gjort sig gällande i denna utveckling blott under loppet av några decennier, från levande intresse till smått ironisk välvillighet och överlägsenhet. Enligt min uppfattning förklaras den nya attityden av de bildade upptecknarnas växande reaktion mot den folkliga traditionens konstlöshet och stereotypi i jämförelse med den syd-europeiska kulturmusikens oemotståndliga tjuvningskraft och livfulla mångsidighet. Upptecknarna av »kämpevisor» o. dyl. på 1600-talet ställdes inför prov på en sådan melodik och föredragssätt, vilka de mot bakgrunden av den inströmmande utländska musiken och dess fackmässiga behandling funno omoderna och ledsamma, — just i sin egenskap av företrädare för ett annat socialskikt än de sångare som de avlyssnade. Vi se på musikaliskt område det första säkrare tecknet i vårt land på den ödesdigra klyvningen i en stadssamhällets och en landsbygdens kulturtradition.

Frihetstiden och den gustavianska epoken i Sverige betyda de folkloristiska intressenas svåraste depressionsperiod, som ju också var att vänta av ett århundrade, för vilket nyttan och den fransk-klassiska bildningen varit de avgörande faktorerna. Men — för att åter låna några ord av Lundell (SvLm 1911) — »så energiskt tränga sig ... folklivets företeelser — nu i mera utpräglad motsats till de högre ståndens franskt-internationella och praktiskt-naturvetenskapliga bildning — på den vakne betraktaren, att 1700-talet ger oss vårt första dialektlexikon av Ihre och Sverige får sin förste betydande dialektforskare i Sven Hof, att Linnés resor ... äro rikligen späckade med anteckningar även om folkets vardagsliv och sägner, att i Sverige den akademiska disputationslitteraturen börjar taga hand även om folklivet ...»

Visserligen saknas musikaliska uppteckningar så gott som fullständigt, men desto värdefullare äro anteckningar om seder och bruk, vari musik spelat en betydande roll. Värdefulla observationer ha meddelats av t. ex. Linné, Pehr Kalm (Wästgötha och Bohusländska resan 1742), Erik Fernow (Beskrifning öfwer Wärmeland etc., 1773), A. Abrahamsson-Hülphers, Joh. Fischerström (Utkast til Beskrifning om Mälaren, 1785) m. fl. En systematisk undersökning av den geografisk-topografiska litteraturen från 1700-talet skulle säkert bringa en hel del material av värde för kännedom om folklig, svensk musikodling. Man kan dock svårligen bestrida, att epokens skriftställare

¹ Jfr min uppsats, Musik und Musikwissenschaft an den schwedischen Universität. Mitteilungen IGMW I, 4, s. 70, och mina Studier i Stormaktstidens svenska musikhistoria (1942), s. 145 f.

varit föga nyfikna på de andliga men så mycket mera på de materiella faktorerna. Det är intresset för det praktiska och nyttiga som dominerar över allt annat, och tonen är ej sällan nedlåtande och ironisk, då det gäller ålderdomliga sedvänjor. Framför allt får det »påviska tidevarvet» kläda skott för alla de seder och bruk som med ett gemensamt namn betecknats som »vidskeppelse». »Påviska läran öfverhölgde Norden en lång tid med mörker» skriver arkeologen, prof. Nils Sjöborg i Lund i sin Inledning til kännedom af Fäderneslandets Antiquiteter (1797): »Runorna lades bort: skalderna tystnade. Desse söngo åtminstone sit Modersmål, men Munkarne framskrålade latinske rim, ofta äfwen så usle och löjlige som deras själmässor. Munkarne voro endast kännare af det Leoniska wärslaget, och sedan de börjat rimma på latin, företog man sig äfwen allmänneligen at rimma på Svenska. Häraf vpkommo Kämpewisor, Älskogsqwäden, Alexandri Magni lefvenne på Svenska rim af Riksdrotzet Bo Jonson Grip, m. m. icke förglömmande våra Rimkrönikor, hwilka ofta innehålla sanningar och äro löjlige nog, men aldeles utan smak, utan ordning och wälljudande takt.» (S. 55.)

Schück har uppvisat, huru Antikvitetskollegiet ombildades till antikvitetsarkiv med samlingarna skingrade och fördelade på andra institutioner; ett kungl. brev förklarade de flesta av dess arbetsuppgifter överflödiga; Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi (från 1753) förvandlades till en konungens franska medaljakademi, och behandlingen av fornvårdsärenden blottar en inställning hos såväl akademien som de för sådana ting ansvariga personerna överhuvud så häpnadsväckande, att den förkättrade pietetslöshet som några av reformationsårhundradets gestalter ådagalade i många fall framstår som naiv förvillelse i jämförelse därmed.

Man kan sålunda ej förvåna sig över, att den unga svenska romantiken fann hela fornforskningen ligga i träda och att kretsarna kring tidskrifterna Polyfem och Iduna stodo i stridsställning mot medaljakademien, som i ljuset av 1809 års händelser onekligen måste te sig mera grotesk än någonsin. »Det är dock en bedröflig sanning» heter det i Geijers Anmälan i Idunas 1:a häfte (1811), »att på de sista femtio åren det förr så lifliga intresset för vår forntid, och i allmänhet för Fäderneslandets häfder, så aftagit, att man wäl ej gör vår närvarande Allmänhet någon orätt, om man säger, att det redan länge icke funnits . . .» Det var dessa sorgliga betraktelser som föranlett bildandet av ett »sällskap af män», »lifwade af samma nit för Fosterlandets minnen» och särskilt intresserade för nordens »fornålder» och därmed för den »Sång och Saga» som blivit dess främsta språkrör.

I 3:e häftet av Iduna (1812) finnes en folkmelodi upptagen som musikbilaga, den berömda »Polonoisen Necken» med (ny) text av A. A. Afzelius, efter »en i Västergötland och Småland allmänt känd melodi,

under namn av Näckens polska».¹ Arvid August Afzelius (1785—1871), en fattig prästson från Västergötland, saknade visserligen musikalisk underbyggnad men däremot ej sinne och minne för musik. I farfaderns hem hade han lyssnat till sagor och visor: han berättar om en gammal rökgummas sång om kvällarna, om vallhjonens melodier och farfars sagor framför vinterkvällarnas brasor. Som student hade han samlat sina visor och melodier från uppteckningsfärder i minnet. Han var sångare och blåste flöjt och kunde på detta sätt bevara melodierna, tills han träffade en musikaliskt utbildad som kunde hjälpa honom teckna ned dem i noter.

Det som är avgörande för Afzelius' framskjutna ställning i den svenska folkmusikforskningens historia är givetvis hans utgivning av »Svenska folkvisor från forntiden» (G.-A.) 1814—17 med Geijers namn som en slags borgensförbindelse. Därmed inträder också en annan förgrundsgestalt i romantikens folkminnesforskning i sammanhanget, nämligen Leonard Rääf (1786—1872), och vi stå inför problemet om dennes roll som bidragsgivare till G.-A. Om »Ydre-drottens» imponerande personlighet skall här ej ordas närmare. Han var en originell, gammaldags konservativ men samtidigt framsynt klarseende och rätt-rådlig människa med utpräglade vetenskapliga intressen, framför allt för antikvarisk, enkannerligen diplomatarisk forskning. Han kom därigenom att stå Bror Emil Hildebrand nära i dennes väldiga arbete att omvandla Vitterhetsakademien från en vetenskapligt betydelselös hovkrets till en arkeologisk institution av internationell betydelse. Genom Rääfs egen litterära verksamhet löper som en röd tråd hans insikt om den svenska allmogens egenartade, självständiga och i sig själv värdefulla kulturarv, som av den moderna upplysningens (i Rääfs ögon halvbildningens) representanter aktades för intet.²

Det var bekant för den götiska krets Rääf själv tillhörde, att han ägde betydande samlingar av folkvisor som han varit betänkt på att utge. Det saknades varken påstötningar från vänkretsen eller öppna erbjudanden från Afzelius, som i förordet 1814 hoppas på ett sådant steg »enskildt, eller för framtiden i förening med oss». Likväl lyckades Afzelius aldrig att vinna honom på sin sida, vilket ter sig så mycket egendomligare som vi av Rääfs otryckta självbiografi erfara, att »utgifvarne af Svenska Folkvisor 1814—16 hafva glömt omnämna att jag till deras arbete bidrog med 70 romanser, de flesta med melodier».³ Dessa frågor ha varit föremål för en hel del diskussion, till vilken jag strax återkommer.

¹ Jfr T. Norlind, Studier i svensk folklöre (LUÅ. NF Afd. 1, bd 7, nr 5, Lund 1911) s. 125.

² Jfr hans »Tankar om sättet att uppsöka och värda Fäderneslandets Fornlemningar» (Iduna, h. 5, ss. 111—28), spec. s. 121, punkt 2.

³ Jfr Arvid Ahnfelt, L. F. Rääf af Småland etc. (Sthlm 1879), s. 18.

Att Rääf skulle ställa sig kritisk till Afzelius' romantiska arbetsmetod kan ej förvåna någon. Afzelius har själv karakteriserat olikheten dem emellan med sitt uttalande, att Rääf samlat med kritiskt allvar till gagn för vår hävdateckning, medan han själv (Afzelius) uteslutande begagnat muntlig tradition, »blott samlat vad för hans känslor varit ljuvt och i vilket han anat någon uppenbarelse ur det folks hjärta, som han tillhör och älskar». Värre än denna subjektiva urvalsprincip var likväl, att Afzelius sannolikt ej stod främmande för en »förbättring» av uppteckningarna i anslutning till Atterboms förord till Nordmannaharpan 1815, vari denne hävdar det poetiska sinnet såsom högsta instans och fordrar att fritt få »rätta uppenbara försämringar». Även om detta i praktiken främst kommit att drabba texterna, så inkluderar i varje fall Atterbom uttryckligen musiken i sin fordran. Härtill kom det stora osäkerhetsmoment ifråga om melodierna som låg däri, att Afzelius — som nämnts — måste överlåta åt en musikkunnig person att uppteckna melodierna efter hans sång eller flöjtspel ur minnet.

Lyckligtvis hade Afzelius ett antal bidragsgivare som stodo på ett vida högre musikaliskt plan än han själv. Han nämner bröderna Wallman, »som från Östergötland meddelat de fleste från denna landsort införda Visor, upptecknade efter tvänne i hela bygden ryktbara sångerskor: *Maria Hansdotter* och soldathustrun *Natterberg* i Slaka socken».¹ Bröderna Wallman i sin tur ha vid detta uppteckningsarbete litat till musikaliska experter: Afzelius anger nämligen, att »de melodier, som äro meddelade efter den förras (dvs Maria Hansdotters) sång, äro upptecknade af den berömde Musikkännaren Dr. Strufve i Norrköping; och den sednares af Herr *Grevilli* . . .»² »För uppteckningarne ifrån

¹ Om de båda kvinnorna har Landsarkivet i Vadstena godhetsfullt lämnat följande (av Gunnar Thornström sammanställda) uppgifter: Maria (Maja) Hansdotter, som påträffas i husförhörslängden 1806—12 för Slaka, var då änka och född 21/1 1756 i Tjällmo som dotter till Hans Nilsson och h. h. Maja Olsdotter i torpet Sisseriet under Stora Yxhult. Hon ingick senast 1786 äktenskap med torparen Måns Andersson, som avled 18/7 1796 i Slaka. Måns Andersson och Maja Hansdotter inflyttade 1794 till Slaka från Sjögästad. — Soldathustrun Natterberg torde vara identisk med livgrenadjären Peter Naterbergs hustru Gretha Persdotter, född 10/7 1772 i Nykil som dotter till ryttaren Petter Kallerman och h. h. Kerstin Lagesdotter i torpet Fräsa på Rösätters ägor. Gretha Persdotter inflyttade år 1800 till Slaka från Vårdnäs. I Slaka ingick hon 12/10 1800 äktenskap med drängen Peter Hansson, född 26/6 1773 i Slaka, som omkring 1802 blev livgrenadjär med namnet Naterberg för nr 46 Naterstad i Slaka. Makarna bodde omkr. 1815 i ryttartorpet Fredrikslund på Naterstads ägor. Gretha Persdotter avled 10/5 1818 i Slaka.

² Om Grevilli meddelar Gunnar Thornström i Landsarkivet i Vadstena på min begäran följande: *Carl Peter Grevilli*, född 8/8 1782 i Ledberg, var son till komministern, sedermera kyrkoherden, i Björkebergs och Ledbergs pastorat Johannes Grevillius och h. h. Christina Ljungström i Ledbergs prästgård. (Om familjen se J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl, Linköpings stifts herdaminne, 2, s. 188 f.)

Småland hafva vi» — fortsätter Afzelius — »att tacka Herr Brukspatron *Ehrenpreutz*; från Västergötland, Herr Pastor *Selander*,¹ och från Norrland, K. Hofpr. Pastor *Dillner* . . . De med sina sköna Melodier i Nerike upptecknade Traditioner äro meddelade af vår, för allt godt nitälskande *Franzén* . . .» Återstå Afzelius' egna bidrag. I ett brev (av d. 24/2 1812) till Rääf omnämner Afzelius, att han själv ägde »några och tjugo stycken» »romanser af god halt» »från en enda provins» — givetvis Västergötland. »Jag har lärt sjunga dem och önskar blott, att bli bekant med någon kompositör som har sinne för detta slags musik; men af de försök jag gjort börjar jag tvifla, att någonsin den som ej är uppfödd på landet skall fatta den anda som råder i allmogens forna romansmelodier.»² G.-A. omfattar ett 160-tal dikter med 92 melodier, vilkas proveniens enligt de meddelade uppgifterna fördelar sig sålunda: 20 från Västergötland, 19 från Uppland, 14 från Östergötland, 4 från vardera Värmland, Närke och »Norrland» jämte ytterligare 1 från Jämtland, 5 från källor, vilkas proveniens vi känna (dvs 2 från de tidigare nämnda visböckerna, 3 avlyssnade efter levande tradition: »Sinclair-visan», »Hönsgummans visa» och Dahlstiernas folkviseparodi). De angivna geografiska områdena för 17 nr omfatta mer än ett enstaka landskap, vilket betyder att Afzelius i dessa fall har haft mer än en uppteckning av samma melodi till sin rådighet utan att likväl meddela några varianter. Slutligen återstå 4 utan varje som helst uppgift.

Som väntat framstår Västergötland kraftigast företrätt, därifrån Afzelius — som nämnt — ägde »några och tjugo stycken» goda folkvisor, bland dem tydligen några som han haft att tacka komminister Selander för.

I förordet till G.-A. beröres också det företräde som landskapet fått i samlingen: »Känner man de svårigheter, som åtfölja samlandet af traditioner ur folkets mun, huru på en gång litet bekanta, vidt spridda, ofta stympade de äro, huru svåra de äro att ur allmogen utleta, emedan den ej kan öfvertala sig att tro annat, än att hvar

Carl Peter Grevilli (Joh. Grevillius' barn kallade sig Grevilli) köpte enl. Arvid Kugelberg, Gamla Linköpingsgårdar, II, s. 176 f., Linköping 1949, år 1812 gården nr 27½ i Tanneforskvarteret i Linköping, där han inrättade en blåfärgsfabrik och där han sedan var skriven till sin död . . . Strax före sin död (15/9 1846) hade G. gjort konkurs. I konkursakten (Linköpings stadsarkiv F II:321) finnes en av honom själv uppgjord förteckning över tillgångar och skulder, dat. 31/12 1844. Bland tillgångarna märkas bl. a. ett klaver, en violin, böcker och musikaller. — Av L. Chr. Wiedes brev (d. 26/5 1875) till B. E. Hildebrand (varom mera nedan) framgår, att Grevilli var »en utmärkt pianist och altviolist».

¹ Väl den Anders Selander, f. 1782, stud. 1804, komminister i Flistad 1818, i Dala 1825, död 1829, som var en flitig samlare av bidrag till Skara stifts historia (II, 307).

² Jfr Arvid Ahnfelt, a. a., s. 215.

herrekarl endast vill göra narr af sådana saker, så skall man ej finna det underligt, att här till en början poetiska traditioner nästan blott från ett enda landskap, nemligen Vestergötland, som är min med-utgifvares födelsebygd (det är Geijer som för pennan), kunnat lemnas.»

Överraskande stark är däremot Upplands ställning i samlingen med 19 nr, ehuru efterskrift och förord ej med ett ord antyda, vem de båda utgivarna haft att tacka för en så betydande skörd, näst efter Västergötland den största i verket. Detta märkliga förhållande synes mig kunna förklaras blott så, att meddelaren från Uppland har stått redaktionen så nära, att ett tack ej ansetts lämpligt av etikettskäl. Jag menar sålunda, att det är verkets musikalske medarbetare, dir. mus. *J. Ch. Fr. Haeffner*, som här lämnat sin tribut onämnd. (Han avtackas däremot som arrangör i verket i dess helhet av melodierna för sång till pianoakompanjemang.) I den uppsats Haeffner skrev i kalendern Svea 1814 om den nordiska tonskalan, berättar han om sin tyska ungdomstid, då han under dygnslånga strövtåg i skogen lyssnade i kolarkojorna till »Snapperlieder», om förtrollade prinsar och prinsessor, och han talar om nordisk folkmusik, om sången bland allmogen osv, i ordalag som skulle vara meningslösa, om Haeffner inskränkt sig till att sitta hemma vid skrivbordet och arrangera av andra insamlade folkmelodier och teoretisera. Han måste själv aktivt ha deltagit i uppteckningsarbetet, och uppenbarligen ha vi i de flesta (kanske alla) uppländska melodierna i G.-A. att se hans egna uppteckningar.

Östergötland är företrätt huvudsakligen genom de bidrag Afzelius fått från bröderna Wallmans samling. »Med dem» (dvs bröderna W.), skriver Afzelius i efterskriften, »lär allmänheten framdeles få göra en närmare bekantskap, då snart deras betydliga samlingar af Svenska Folklekarne äro färdiga att läggas under prässen.» Det blev ej så, men deras uppteckningar skulle införlivas med den rääfska samlingen och ingå i Arwidssons Svenska fornsånger. Wallmans bidrag fick Afzelius ta del av först efter 1:a bandets utgivning (bortsett från ett nr finnas inga östgötska melodier förrän fr. o. m. nr 52).

Därmed komma vi på allvar in på den invecklade och för det äldre svenska folkvisesamlandet ej alldeles betydelselösa frågan om Rääfs medverkan i G.-A. Bortse vi från hans egna, på ålderdomen avfattade självbiografiska anteckningar, som vi nyss citerade, ha vi en vida tidigare, officiell uppgift om denna medverkan. Det heter i företalet till Svenska Fornsånger (SvFs), bd 1: »En samling af Svenska Folk-Visor utgafs af Hrr Geijer och Afzelius, i 3 delar, åren 1814 och 1816 . . . Men samtidigt med dem upptecknades sådane (dvs folkvisor) af Herr Kammarjunkaren L. F. Rääf, Doktor D. Wallman och hans broder J. Wallman, numera Lektor vid Linköpings gymnasium, biträdde i

hvar sin landsort af ett stort antal andre unge män, som nitälskade för den goda saken. *Ur denna skatt har åtskilligt blifvit meddeladt Hrr Geijer och Afzelius*, och finnes upptaget bland nyss omnämnde folkvisor. *Hrr Wallmans bidrag lemnades till Hr Kammarjunkaren Rääf*, och bildade således den bekanta Rääfska samlingen, allmänt känd, bland älskare af våra fornqväden, såsom i sitt slag, inom vårt land den rikaste till innehåll och mångfald.»

Schück-Warburg (Ill. sv. litt.-hist., 2:a o. 3:e uppl.) anse uppgiften om att Rääf skulle ha bidragit med »70 romanser, de flesta med melodier» såsom ett förklarligt minnesfel. Orimligheten i uppgiften ligger också i öppen dag, då vi erinra oss, att G.-A. *sammanlagt* publicerat 92 melodier i sin 1:a upplaga. Teoretiskt kan det för Rääfs del inte gärna vara fråga om mer än bidragen från Östergötland, vilka vila på Wallman-gruppens uppteckningar; men från detta landskap har G.-A. blott publicerat 14 melodier! — Att emellertid alldeles fränkänna Rääf rätten att betraktas som bidragsgivare till G.-A. (som Schück-Warburg gjort) är att gå något för långt. Det skulle bl. a innebära, att företalet till SvFs fore med osanning.¹ Möjligen förhåller det sig sålunda, att det är bröderna Wallmans bidrag som Rääf haft i tankarna, då han i sina minnesanteckningar beklagat sig över, att G.-A. ej erkänt sin hedersskuld: Rääf har antagligen räknat Wallmans bidrag som sin personliga egendom och misstyckt, att förordet avtackat upptecknaren-verktyget men ej honom själv, som varit den drivande kraften, kanske möjligen också mecenaten.

Med de tre angivna landskapen är huvudparten av melodierna redovisad. Värmland är representerat av 4 melodier, vartill komma 4 som också hänvisas till andra landskap. Vi göra oss väl knappast skyldiga till någon otillåten gissning, om vi antaga att de betyda Erik Gustaf Geijers bidrag till den samling han givit sitt odödliga namn. — Geijer hade blott med tvekan givit sig in på editionsupp-

¹ Härtill kommer ännu ett uttalande, som blir svårt att alldeles bortförklara. I sin uppsats i STM 1942 om Eggert har I. Leux-Henschen dragit fram Johan Mortensens framställning av Livijns intresse för Rääfs folkmusikforskning. S. 120 skriver Mortensen: »Triumferande utbrast han (dvs Livijn) också, då verket utkom och Afzelius ej med ett ord tackat Rääf för den stora samling han överlämnat (!) till honom: 'Nu har du skördat lönen för dina uppgifter åt Afzelius, och vad mest fögnar mig är att Jacobus (Adlerbeth) måste själv medgiva, att jag har rätt.'» — Å andra sidan synes mig ej det av Otto Andersson (Saga och sed 1936) citerade brevuttalandet (från Rääf till Afzelius 1827), att det »bland åtminstone 300 otryckta visor» skulle vara möjligt att göra »ett tillräckeligt och lämpeligt urval», »oberäknat hvad Hrr Afzelius och Atterbom utgivit», behöva tolkas som bevis för, att vare sig G.-A. eller Atterbom fått bidrag från Rääf. Denne säger blott, att alldeles bortsett från vad Afzelius och Atterbom givit ut (till vilket vismaterial det i Rääfs samlingar givetvis gavs varianter och motsvarigheter i stort antal), så fanns det ändå bland hans c:a 300 otryckta visor nog för ett »tillräckeligt och lämpeligt urval».

giften, därför att det förekom honom — åtminstone i början — både orätt och onödigt mot dessa naturens egna poetiska skapelser, dessa ängsblomster, att de skulle pressas som växter i ett herbarium. Våra folkvisors element »är ej papperet, utan friska luftens, skogarne och den nordiska naturen. I århundraden hafva de blott lefvat i sångens melodiska vågor: släkten efter släkten hafva i deras enfaldiga toner funnit ett uttryck för sina känslor; och deras offentliga framställande för konstkännarens näsa är egentligen en strandning på det torra.»

Övriga landskap, bland dem hela Norrland som en enhet, företrädas blott av några enstaka nummer. Intressanta äro bidragen från Bohuslän. I 4 fall nämnes Bohuslän som hemort för folkvisor med bifogad melodi. Ett av dem är G.-A. 33, som tydligen upptecknats i dalen vid det gamla premonstratensklostret Dragsmark och av Afzelius föres tillbaka till en historisk tilldragelse under den katolska tiden: De lekte gulltavel vid bredan bord. Tre å fyra årtionden senare kom Dybeck dit och upptecknade samma folkvisa, ehuru något stympad, och då G.-A:s nya (3:e) upplaga utkom 1880, fanns ytterligare en tredje avfattning, återgiven efter E. A. Holmberg, som åren 1842—45 utgav »Bohusläns Historia och Beskrifning». Alla tre avfattningarna gå tillbaka på en och samma melodi.

Från Närke skickade den då rätt nyligen ditflyttade finländske skalden och åboprofessorn *Fr. Michael Franzén* 5 melodier. Han var då kyrkoherde i Kumla. Av stort intresse är bland dessa bidrag G.-A. 45, 2, Liten Kerstin hon gånger sig åt stallet in, vilkas refränger »Kärleken drar» och »Man spelar i pavelun» ersatts av innehållslösa textramsor. Vid denna tid hade varken Geijer eller Afzelius någon klar uppfattning av den uppförandepraktiska bakgrunden till dessa in- och slutrefränger. Den textliga omformningen vittnar om, att bärarna av denna balladtyp för länge sedan förlorat varje samband med den äldre praxis, då en försångare sjöng additamenta och dansringen unisont utförde refrängerna.

Bland övriga bidragsgivare till G.-A. märkas också prof. Zetterström i Uppsala, medicinalrådet Rutström och expeditionssekr. Thomé i Stockholm såsom ägare till samlingar av tryckta svenska folkvisor. Därmed avses således skillingtrycken, kistbrevet och vad de heta, ettbladstrycken med folklig poesi, bilder ur bibeln och historien etc. som svenska landsortstryckerier i stigande utsträckning från slutet av 1600-talet lyckliggjort de bredare befolkningslagren med. Några meloditillskott tillförde ej dessa tryckta samlingar. Förordet betonar också, att utgivarna till en början ej begagnat dylika källor nämnvärt, »emedan det var oss ett hufvudföremål, att så vidt möjligt lemna hvar visa med sin melodi . . .» I det fallet fullföljde G.-A. faktiskt en strävan, som varit så mycket mera betydelsefull som folkvise-

utgivningen med tiden tenderade att bli rent litterär. I förordet betonas folkvisans intima kontakt med melodin: »Derföre ligger äfven det poetiska i Romanzerna i det, som är känslans egnaste, i *Ton*, och musiken, som är oskiljaktig ifrån dem och utvecklar blott den sång som i dem är inneburen.» Också Rääfs släkting, göten v. Hartmansdorff, gjorde sig till tolk för samma strävan i motsats till den litterära eller modernmusikaliska inställningen i Danmark. Han skriver d. 22/10 1811 till Rääf, att denne borde sända prov på sitt folkvisematerial men blott sådana med »visans ton» och *inte* sådana »qväden, som sakna sin hufvudsakliga form, den de likväl kunde ega».¹ Men det förefaller som om Rääf inte skulle ha haft samma stora intresse för det musikaliska komplementet som för den filologiska uppgift textgranskningar och jämförelser kunde innebära. Detta låg ju också helt i linje med hans diplomatariska intressen och hans åtgärd att låta finländaren Arwidsson övertaga utgivningen av samlingarna, ty dennes styrka låg på det filologiska men ej det estetiska området.

Vi komma därmed över till nästa editionsarbete på den svenska folkvisans område: Rääf-Arwidssons stora verk, Svenska Fornsånger (SvFs), 3 bd 1834—42. Om de närmare omständigheterna i de båda männens samarbete har Otto Andersson utförligt berättat (Saga och sed 1936). *Adolph Iwar Arwidsson* (1791—1858) hade på sommaren 1819 gjort en resa till det inre av Finland för insamling av sagor och visor, men hans frispråkiga politiska journalistik tvang honom att lämna hemlandet och slå sig ned i Sverige, där han blev tjänsteman vid Kungl. Bibl. 1827 gjorde han en ny forskningsresa i Finland som stipendiat och lyckades — innan han förständigades att lämna landet — samla en anseelig mängd fornsånger, folksagor och gåtor m. m. Samma år hade han trätt i förbindelse med Rääf och lyckades vinna dennes förtroende som utgivare. Rääf som en gång (1811) i ett brev till Atterbom klagat över den möda som vållades en vissamlare därav, att han aldrig kunde fullborda en samling, »så länge någon person funnes som icke blifvit rådfrågad»,² stod här inför en själsfrände, som med varje dag han fördjupade sig i den rääfska samlingen fick allt tydligare klart för sig de våldsamma svårigheter som voro förbundna med editionen. Utgivningen måste uppskjutas av olika anledningar: han behövde jämförelsematerial från främmande länder, han behövde arbetsro, förlagsbekymmer gjorde sig påmint, nottryckstekniken måste diskuteras, materialet svällde ut, så att de s. k. mytiska visorna måste

¹ Ahnfelt, a. a., s. 259.

² Jfr härmed Geijers visa begränsning av uppgiften: »Ehuru det således är en ren omöjlighet att uppgifva alla en folkvisas variationer, som äro oändliga, så fordras dock kännedom af en mängd sådana, för att kunna gifva visan i sin bästa form.»

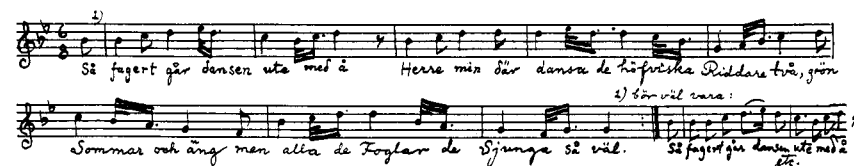
fördelas på två delar osv. Men Rääf var tålmodig och förstående: »ordnandet af melodierna till redan befintliga samlingar, dessa visors jämförelse med andra länders, några historiska undersökningar och begagnandet af hvad Kungl. Bibl. erbjuder i svenskt och danskt, innebär ett mellanarbete af icke obetydlig längd.»

Ser man på editionen sådan den föreligger, så består den av 3 bd: efter kämpevisorna (12 självständiga nr) följer den omfångsrika avdelningen »romanser» med 53 nr i 1:a och 85 i 2:a bandet, vilket avslutas med 18 »historiska sånger». Band 3 omfattar lyriska och skämtsamma sånger, 63 nr, samt lekar, barn- och vallvisor, sammanlagt 277 nr. — Vad musiken angår så hade Arwidsson ej större utan kanske snarare mindre förutsättningar än Afzelius att komma tillrätta därmed. Som musikalisk medhjälpare hade han vunnit musikteoretikern och tonsättaren Erik Drake. Man behöver väl ej taga miste, om man däri ser en anvisning från Rääf själv. Drake var ju dennes barndomsvän och hade också stått Eggert nära på uppteckningsfärderna under dennes sista levnadsår på Rääfs och hans egna familjegårdar invid varandra över näset i Kisa socken. Drakes viktigaste arbete blev (som Haeffners i G.-A.) att ge melodierna en harmonisk dräkt, ty att en sådan var nödvändig och naturlig, därom tycktes alla ha varit fullständigt eniga. Det verkar nästan som en ursäkt, då Arwidsson meddelar Rääf, att han och Drake hade kommit överens om, att lekar och vaggvisor inte krävde någon harmonisering, »ty de spelas icke till piano och kunde gärna icke blifva föremål för en sådan sång, och harmonien skulle således utan ändamål betyda ökade kostnader». Man behöver inte tveka om att Rääf gillade ett sådant arrangemang. Däremot ogillade han på sunda vetenskapliga grunder, att Arwidsson tillgripit danska melodier i brist på svenska uppteckningar. Han skrev (23/8 1834): »Tonsättningen uti de erhållna bladen är utom min granskning förmåga; utseendet är åtminstone vackert. Tvänne andra omständigheter anmärkas: att melodier från danska samlingar blifvit upptagna och att den underlagda textens stafsätt hvarken är fullt enligt med tidsbruket eller med aftrycket i boken.» Härav framgår å ena sidan Rääfs filologiska akribi, å den andra hans bristande musikaliska kunskaper och intresse. Han kunde tydligen varken läsa den enkla notatsatsen från bladet eller skaffa sig tillfälle att höra den spelas, oaktat han hade sin gamle vän Drake så nära inom räckhåll.

En blick på proveniensuppgifterna i denna nya antologi visar — man måste säga till vår besvikelse — att den närmast betyder ett steg bakåt i jämförelse med G.-A. Måhända hade Geijers vetenskapliga uppfostran inverkat välgörande på Afzelius' romantiskt lättsinniga tillvägagångssätt. Av de ca 250 melodierna hos Arwidsson sakna bortåt hälften varje som helst uppgift om härkomst m. m., över 100

av den andra hälften anges vara från Östergötland och resten fördelar sig på andra delar av landet. Någon närmare uppgift än landskapet ges aldrig. Denna svåra brist är så mycket anmärkningsvärdare som i de arwidssonska samlingarna i Kungl. Bibl. talrika visuppteckningar bevarats med ganska utförliga anteckningar rörande sagesman och tidpunkt. I ett folioband (V. s. 2:3) möta oss »Gamla Visor sjungna i Östergötland 1810—13. Dan. S. Wallman och Joh. H. Wallman.» Tyvärr är det här fråga om nästan endast texter, och de få melodier som infogats i volymen tillhöra ej utan vidare den av bröderna gjorda insamlingen. Här möta emellertid uppgifter som t. ex.: »Söngs af Gumman Maja Hansdotter på Slaka backe. Ö. G. 1811» eller »Söngs i Lofta Sockn. ÖG 1812, för Magr. Stenhammar.» Vi observera, att förstnämnda sagesman är identisk med den av Afzelius nämnda, berömda storsångerska, efter vars föredrag tonsättaren Strufve gjort uppteckningar för G.-A., tydligen i samarbete med bröderna Wallman. En närmare granskning av de orsbeteckningar som lämnas i dylika proveniensuppgifter visar, att det är fråga om en geografiskt ganska slutna krets omkring Stångåns flodområde söder om Linköping, från Slaka och Kinda socknar i Hanebo härad intill Linköpings stad ned till Kisa och Eneby socknar i Kinda härad, som gränsar till Ydre härad. Ungefär mitt emellan dem ligger Tomestorp. Det är inte svårt att förstå, att det har varit i detta begränsade område som uppteckningarna skett med utgångspunkt från Rääfs Tomestorp. Det är här vi av allt att döma ha hemorten för en mycket stor del av SvFs:s musikaliska material.

En av de i de arwidssonska papperen meddelade proveniensuppgifterna, är så pass märklig, att den förtjänar vår speciella uppmärksamhet. Uppgiften rör — så långt jag vid en hastig granskning hunnit se — tre folkvisor, »Så fagert går dansen ute med å», »Folkvard han tjänte i konungens gård» och »Kung Daniel han rider». Till de två senare har SvFs återgivit melodierna men ej till den första, som sålunda bevarats enbart i Arwidssons samling i KB. och följer här:¹

¹ K. B.: V. & 2:1, s. 367. Texten är = SvFs I, nr 64. — Proveniensuppgiften, som citerats ovan i huvudtexten, är i manusk. överstruken med flera streck och ersatt av följande: »Från Östergötland. Hör till samma cykel med föregående.» Överstrykningen betyder emellertid endast — som framgår av andra fall —, att den längre proveniensuppgiften skulle ersättas av den kortare vid tryckningen.

Proveniensusuppgiften lyder: »Sjungen 1810 af Majorskan Westerling född Enander från Kinda härad i ÖsterGöthland. Hon hade lärt Wisan af sin Mormor och Farmor, RiksHistoriogr. Hadorphii döttrar.» Vi ha därmed fått belägg för *en direkt tradition från 1600-talets senare del intill SvFs*; — som vi erinra oss var ju Hadorph en av Stormakts-tidens nitiska antikvarier, särskilt intresserad av att tillvarata folkvisor. Hadorph har tydligen haft musikaliska döttrar, vilka sannolikt på grund av hans intresseriktning lärt sig en del »folkvisor», och dessa döttrar ha i sin tur lärt sina barn sådana »romanser», av vilka nu några genom uppteckning räddats åt eftervärlden, men — märk väl — *icke* inom allmogens led! — För så viktiga proveniensusuppgifter ha Arwidsson (och Rääf) tydligen saknat varje intresse!

I Kungl. Bibl. finnas tre volymer inbundna excerpter till Arwidssons fornsånger, ej blott de nyss refererade uppteckningarna utan också många andra. Wallman meddelar några melodier som ingå i ett »Utdrag af anteckningar under en Resa», som han företagit 1833 till Småland, varom ortsuppgifterna Dädesjö socken, Angelstad, Åravad och Ölme-stads gästgiveri vittna. Han hälsar bl. a. till den »hederlige vännen E. Drake». Tyvärr är det blott 4 melodier: 2 »romanser», en lekmelodi och en variant till S:t Örjans visa: Hör du Sankt Örjan/Du äst min vän. Märkligt nog har Arwidsson ej publicerat den utomordentliga melodin. Detta blev i stället Dybeck förbehållet, som i en av Runas allra sista årgångar (1874) återgav den med följande kommentar: ovanstående uppteckning av melodien till Örjansvisan är gjord i Finnveden, Småland, av framlidne lektorn Hakvin Wallman, vilken omkr. 1850 lämnade mig henne »såsom ett minne utaf någre af de äldste» i nämnda bygd.

I Kungl. Bibl. finnas ytterligare ett antal foliokartonger av intresse för vårt ämne; de innehålla handskrivna samlingar till Sveriges historiska och politiska visor, samlade och utgivna av *Gunnar Olof Hyllén-Cavallius* och *George Stephens*, 1:a delen: »Från äldre tider intill år 1650», utgiven från Örebro 1853, ett decennium efter SvFs:s lyckliga avslutning. Verket blev en torso; bd 1 omfattar c:a 65 olika historisk-politiska dikter, till vilka anslutits 11 melodier, hämtade ur 1697 års koralpsalmbok, Jespersöns Graduale, en holländsk samling och i ett par fall betyda avtryck av redan hos G.-A. ur 1600-talskällor återgivna melodier, om vilka ovan talats.

Ser man på karaktären hos de notuppteckningar som förvaras i dessa samlingskartonger, är melodibilagans torftighet i den tryckta volymen lättförklarlig: *uppteckningarna äro i stor utsträckning värdelösa* eller endast med möda delvis tolkbara under jämförelse med kända avfattningar. Man kan sålunda föreställa sig, att då Cavallius kom till någon yrkesmusiker med dylika noteringar för att få dem pre-

sentabla i tryck, ingen hjälp stod att få. Andra noteringar förefalla korrekt uppbyggda men använda ibland en egenartad ortografi (som synes tyda på mekanisk avläsning på något instrumentalt hjälpmedel vid uppteckningen), t. ex. ess skrivet som diss och b som aiss i stil med tabulaturskrifter. Man erinrar sig C. E. Södlings beska karakteristik (»Svenska Folkmusikens Historia», 2 vol. i handskr. i MAB): »(Hr Cavallius') modus laborandi uti att uppteckna folkmelodier må öck meddelas. Han lät göra en (8 toners durskala [omfattande]) panflöjt af vassrör. Med hjälp [af] dessa toner tecknade han panpipans (?) melodier med ett slags 'hemgjorda' hieroglyfer, af hvilka en musiker sedermera formade en — — — melodi!» Man har visserligen anledning nog att reservera sig inför den excentriske Södlings temperamentsfulla överdrifter eller giftigheter, men en del musikuppteckningar i kartongerna se faktiskt ej bättre ut, än att de kunna ha tillkommit ungefär på sätt Södling angivit.¹ — Givetvis måste en omfattande bearbetning ske av detta material, vilket synes stå i ett visst samband med de arwidssonska samlingarna, liksom dessa i sin tur uppenbara förbindelser med G.-A:s musikmaterial. Att utreda dylika ting fordrar dock insatser från en person som är beredd att göra området till sin specialitet.

Så vitt jag förmått bedöma karaktären hos dessa materialsamlingar någorlunda rätt, ger likväl en genomgång av dem betydligt mindre åt musikhistorikern än åt språk- och litteraturforskaren. Naturligtvis ha även dåliga och i och för sig odugliga melodivarianter sitt värde,

¹ Litet längre fram i sin skrift (s. 111) relaterar Södling ett ännu horribblare exempel på den förfalskning av melodier som någon enl. Södlings mening skulle ha låtit komma sig till last (och jag förmodar att han menar Hyllén-Cavallius): »Åt en af våra folkviseutgifvare, som icke känner nottecknen, men af stor talang i ordens behandling, har en torpare samlat många visor äfven med melodier. De senare upptecknar han *på en linea*, ungefär såsom de äldsta neumerna. Orden omarbetas sedan. De musikaliska hieroglyferna sändas till en utländsk i Sthlm boende musiker, och han 'gör' deraf melodier, som passa in på de medsända versarna, sedermera tryckes detta, under namnet *Svenska Folkvisor*.» I en fotnot till-lägger Södling: »Samme man hade genom en gammal klockare i Småland låtit uppteckna en melodi till visan n:o 15 i detta arbete . . .» (den saknas likväl i hskr.). Södling anställde kontroll vid ett besök i orten och lyssnade på den sängerska som skulle ha sjungit melodin ifråga men fann henne sakna »totaliter allt gehör». Han hotade nu mannen med att offentliggöra saken, därest ej visan ifråga ströks ur samlingen. — »Man jämföre» — tillägger Södling i sin huvudtext — »den i detta arbete efter sång av Hr Cavalli uppsatta melodi (n:o 14) med den som finnes uti Wärend och Wirdarna [av Hyllén-Cavallius], arr. af W. Bauck.» Då melodibilagan (med 100 utvalda folkvisor) saknas i Södlings hskr. och ej heller »Wärend och wirdarna» synes ha ägt någon sådan, så långt vi känna till (tvärt emot Södlings påstående), kan tyvärr ingen jämförelse verkställas. För undersökning av event. förekomst av melodibilaga till »Wärend och wirdarna» har jag att tacka bibl. Å. Davidsson (UUB).

om de med kritik jämföras med andra avfattningar. Sitt största värde kanske de dock ha som tankeställare: *de visa oss handgripligt på vilken svag och bräcklig grund som svensk folkmusikforskning vilar* i den mån som den uttalar sig på grundval av dylikt melodimaterial.¹ Vi få nämligen ej bortse från den möjligheten att dåliga eller fragmentariska melodier efter vederbörlig uppsnyggning hos någon samtida fackmusiker kunna ha influtit jämväl i G.-A:s och SvFs:s material. Särskilt tvelaktiga måste man anse Afzelius' egna bidrag vara. Å andra sidan måste vi säga oss, att uppteckningar av Drake och Eggert, av Strufve och Haeffner, måste ha stått på en mycket hög nivå, så långt som den fackmusikaliska uppteckningstekniken sträcker sig. Upptecknarnas romantiska förhandsinställning däremot, deras tro på tempererad dur och moll såsom enda melodiska och på taktarterna som enda rytmiska norm, måste givetvis ha inverkat till nackdel för troheten i återgivningen, eftersom man har grundade skäl för att tro, att ingendera normen varit utslagsgivande för den folkliga sång de voro satta att återge i notskrift. Men eftersom vi veta av dessa faktors medspel, så ha vi också möjlighet att göra sannolika rekonstruktioner.

Den betydelse som folkviseantologierna fingo för vårt lands intellektuella kretsar redan tidigt var utomordentlig. Hyltén-Cavallius har själv betygat, hur inspirerande de ha verkat på hela hans livsgärning. Det var dock icke på folkmusikens utan folksagornas område som han själv skulle lämna sitt egentliga bidrag. För den musikaliska sidan hos nyssnämnda samlingar stod han på det hela främmande. Och vad som gällde honom gällde hela den svenska musikpubliken: ännu hade den ej vaknat till insikt om melodiernas historiska, nationella och estetiska värden. Någon förskjutning i idealen inom landets *fackmusikaliska* värld kunde det ännu mindre vara tal om. En förutsättning härför var — som alltid — en målmedveten propaganda. Den sattes i gång av Richard Dybeck. Till denna fas i folkmusikarbetet skola vi nu övergå.

¹ Jfr härtill Schück-Warburgs pessimistiska ord: »då man på 1800-talet sökte återupptaga 1600-talets arbete, var det i det hela för sent; de gamla kulturbyggena i Sverige hade alltför kraftigt berörts av den moderna civilisationen, för att folket skulle hava bevarat någon stor skatt av de ballader, som under medeltiden sjöngos på traktens riddarborgar.» Detta omdöme synes mig — så långt jag nu vågar uttala mig — bestyrkas vid en vetenskaplig undersökning av det musikaliska materialet, — trots enstaka lyckliga undantag såsom »Ro ro till fiskeskär» (denna tidsskrifts årg. 32, 1950, s. 25 f.).

II

Insamlingsarbetet av folkmusik företer under senare hälften av 1800-talet flera drag som tydligt avvika från dess första skede. Den vokala andelen sjunker från en dominerande ställning ned till en minoritet av folkliga visor, medan den gamla, egentliga folkvisan uppträder endast i enstaka exemplar och tydligt befinner sig i upplösningstillstånd. I stället framträder *instrumentalmusiken*, främst i form av polska och liknande allmogedanser, men även som instrumentaliserad och omformad visa. Det är egentligen blott (Afzelius-)Åhlströms Traditioner af svenska folkdansar 1814 som under det tidigare skedet representerar den slags folkmusik som vi numera bruka kalla för »svenska låtar».

Varpå kan detta bero? En viktig orsak ligger väl i romantikens eget väsen: den är litterär, den ser på musiken genom litterära glasögon. Vad man sökte och fann var sång, texter och musik, ej ren instrumentalmusik. Därmed sammanhänger väl också, att texterna voro de viktigaste för det intellektuella skikt som arbetade med visinsamling, musiken blott en kuriositet som slank med för texternas skull. I den mån uppteckningsarbetet alltmera tenderade att göra en boskillnad mellan texter och musik, varvid musikupptecknandet naturligtvis ankom på de engagerade yrkesmusikerna, så måste å andra sidan dessas smak för den omväxlingsrikare och tekniskt mera avancerade, yrkesmässigare delen med tiden falla utslaget till förmån för den rent instrumentala konsten, dvs *dansmusiken* i mer eller mindre variationsartad, virtuosityg figurativ utstyrsel.¹

Visan synes tyna bort. Den äldre typen, framför allt medeltidsballaden, förvittrade snabbt. Det verkar som om den hållit sig levande i sin isolering men nu hastigt gick sin förintelse till mötes, då den uppmärksammades, drogs fram ur avskilda bygders skymningsdager och utsattes för aktualitetens skarpa ljus. I stället framträdde tydligare nyare typer, de som efter den äldres estetiska måttstock föreföllo att innebära en banalisering, ett förtylligande, ett förfall. Riddaren är en ung sjöman eller blott en vanlig ung man med skrivklåda. Understundom är han en från finska kriget hemkommen krigare; men det outslitliga temat om hjältens hemkomst och flickans trofasta kärlek, eller tvärtom hennes giftermål med en annan, är sig likt år 1800 som år 1300, blott man ändrar litet på rekvisitan. Jungfrun är inte heller hovdam, och vi vandra ej längre i rosenårdar men i rejäla svenska

¹ Ytterligare ett skäl kanske man kan finna i det förhållandet, att efter 1820—30-talet den urbaniserade befolkningens danser genom utländsk import hastigt skilja sig från allmogens, vars dansmusik därigenom får karaktär av »folkmusik» med museal anstrykning. Jfr T. Norlind, Studier etc., s. 342.

kohagar; kavaljererna äro beväringar eller gesäller från Stockholms stad men först och sist sjömän, deras brudar höra hemma i den svenska skärgården. Och kärlek i alla former och nyanser är det eviga mönstret i denna grövre svenska väv.

Man får ett intryck av, att upptecknarna vid mitten av 1800-talet stått inför en situation som till en viss grad erinrar om den på 1600-talet: man konfronteras med en folkvisa som man finner plump, enfaldig och smaklös, och yrkesmusikerna vända sin håg åt upptecknandet av instrumentalmusik, som ju dock erbjöd ett visst tekniskt och musikaliskt intresse, vilket texterna ingalunda kunde göra. Endast undantagsvis skedde uppteckningar av denna nyare folkliga visa — som hos Bondeson och i Filikromen. Den »medeltida» folkvisan i G.-A. och SvFs hade under senare hälften av seklet redan hunnit få ett »klassiskt» drag och vunnit en konstmusikalisk etos, mot vilken den vulgära typen i Filikromens stil utgjorde en skärande och blodigt hånfull kontrast. Denna äldre folkvisemelodik började m. a. o. spela en viss roll som incitament för konstmusikaliskt skapande i »nationell» anda. Den nationalromantiska folkviseandan började genomsyra hela det svenska musiksamhället från småskolan till det statliga musik-konservatoriet.

Ännu helt i den äldre folkvisans tecken verkade *Levin Christian Wiede* (1804—82), som redan innan han inskrevs som student i Uppsala 1823 hade påbörjat sina insamlingsresor. Promoverad i Uppsala 1830 blev han bibliotekarie i Linköpings dåv. stiftsbibliotek¹ och sedermera kyrkoherde i V. Husby och därefter Ekebyborna pastorat i Linköpings stift. Wiede hade starka antikvariska intressen och kunskaper. I parentationen över honom av dr Stenhammar på prästmötet 1882 påminde denne om, hur den godmodige, lärde och av historier flödande mannen letat ivrigt »efter fädrens qvarlevor på den nära derintill (dvs invid Husby) belägna, åtminstone föregifna, Bråvalla hed», och hur man kunde se honom vandra »bygden kring, forskande efter hvad af forna tiders historia och sed kunnat fortleva bland folket, deribland icke sällan jemväl bärande violinen under sin arm, för att kunna uppteckna icke blott orden utan äfven melodierna till de folkvisor, som han då här och der lyckades att uppleta».

Om Wiedes kapacitet som folkmusikupptecknare har Södling endast gott att säga: »Jemte 'säker hand och säkert öra' är Wiede begåvad med en otroligt stark komparationsförmåga, som finner de mest aflägsna melodilikheter, hvarigenom hans uppteckningar, gjorda af en amatör, äro vida säkrare än dylika i allmänhet; och ännu i en ganska

¹ I landsbiblioteket befinna sig »Melodier till Tio gamla Folkvisor ur Folkets mun upptecknade vid Säby kyrka 1820 af L. Wiede.»

långt framskriden ålderdom är hans nit och kärlek till saken oförminskad.» Det var ett par år innan Wiede gick bort. — Under studietiden liksom under många år som pastorsadjunkt samlade Wiede folkvisor i sin hemtrakt (Säby) och även i de till Linköpings stift hörande delarna av Kalmar och Jönköpings län. Liksom andra samlare synes också han ha haft medarbetare och sagesmän, som lämnat honom uppgifter, och i renskrivet skick skickade han in dessa uppteckningar till Vitterhetsakademien, av vilken han blev korr. led. I dennas arkiv förvaras också 131 brev från Wiede till Bror Emil Hildebrand. Breven beröra då och då detta folkvisearbete.¹ Även hans koncept till renskriften ligga där jämte ett flertal av medarbetarnas excerpter.

Wiedes samling omfattar 4 volymer med sammanlagt 275 numrerade och 20 onumrerade texter samt 369 melodier, de flesta signerade med hans eget namn. Endast ett par texter sakna melodi, talrika äro däremot utrustade med melodivarianter, varvid sådana som ha lika text bära samma ordningsnummer men sådana där texten varierats försetts med nytt nummer. De flesta melodierna härröra från Vikbolandet; i övrigt förekomma ortnamn som Ringarum, Hanekind, Risinge och Ydre i Östergötland och Södra Tjust i Kalmar län. I 4:e bandet förekomma i registret hänvisningar till Wallmans handskrivna samling och till SvFs III.²

Här möter oss nu ånyo »Wallmans samling», som tydligen varit en källa att ösa ur för hela den äldre generationen av folkviseupptecknare och därför skulle vara av yppersta värde att träffa på. Men tyvärr ha mina efterforskningar ej lett till något resultat. Enligt ett brev från Wiede (av d. 26/5 1875) till B. E. Hildebrand skulle samlingen av änkan ha överlämnats till Östergötlands Fornminnesförening och bestått av en kvartvolym om 10 ark med 93 melodier, av vilka 28 skulle ha upptecknats av Erik Drake, 8 av C. P. Grevilli, 54 av A. M. Weselius³ samt vardera 1 av A. G. Loenbom (teol. dr, prost, kyrko-

¹ För uppgifter rörande korrespondensen m. m. har jag att tacka fil. mag. Maj Sondén i Vitterhetsakademiens bibliotek. Hennes farfar, prosten A. S. Sondén, var en av Wiedes närmaste vänner och medarbetare.

² För välvillig hjälp med sortering av Wiedes samling har jag att tacka musik-dir., kand. Rolf Davidsson.

³ Även Södling betecknar Weselius som en av lektor Wallmans musikaliska medhjälpare för Rääfs samling. — Om Weselius har Gunnar Thornström (Landsarkivet i Vadstena) lämnat följande upplysningar. Anders Magnus Weselius var född 29/6 1773 i Landeryd som son till organisten Jonas Weselius och h. h. Anna Juliana Hauberts i Smedstorp på Slattefors ägor. Anders Magnus W. valdes 16/12 1795 enhälligt till klockare och organist efter fadern i Landeryd och uppehöll sedan denna befattning till sin död 30/6 1840. — Han gifte sig 1:a gången 16/2 1796 med Lena Stina Marström (4/3 1768—17/3 1827), dotter till organisten i Ö. Stenby Israel M. och h. h. Christina Abrahamsdotter Anjou). Lena Stina var »känd och saknad för sin Gudsfruktan och välgörenhet». I detta äktenskap föddes 4 barn;

herde i V. Eneby och Kisa, död 1875), Wallman själv och okänd upptecknare. Men i »Östergötlands och Linköpings stads museum» och Östergötlands Fornminnesförenings arkiv har samlingen ej påträffats. Icke heller finnes den bland Wallmans efterlämnade papper, som 1872 inköptes av Artur Hazelius och införlivats med Nordiska museets arkiv.¹ Andra av Wiede nämnda medhjälpare till honom själv voro hans personlige vän, f. lektorn i Linköping, prosten A. F. Sondén (f. 1807), organisten i Skärkind C. Törnbom, »byggmästare-eleven» P. U. Stenhammar,² »organist-Candidat» J. V. Stylin samt en gymnasist vid namn Ringvall.

Ungefär samtidigt med Wiede (el. åtminstone från 1823) upptecknade den unge organisten *Anders Gustaf Rosenberg* (1809—84) folkmusik. Han tjänstgjorde i Floda (Småland) och verkade efter den s. k. stora musikdirektörsexamen (1836) som klockare och organist i Nora under närmare ett halvt sekel framåt. Ur ett brev från Rosenberg (av d. 28/12 1876) meddelar Södling några rader, som kasta ett visst ljus över de för Rosenbergs intresseriktning bestämmande gosse-åren i det lantliga föräldrahemmet i Lilla Mellösa: »Mormor uppfriskade nästan dagligen mitt melodiförråd. Melodierna inpräglades så säkert i mitt minne, att jag ännu i dag vid 68 års ålder, lifligt kommer ihåg dem. Jag tänker på den sångarverld hvori min mormor och jag den tiden lefde såsom på ett himmelrike.» Södling har knappast ord nog vackra för att värdesätta Rosenbergs insats på folkmusikens område: han prisar honom som en skicklig musiker med gott öra, noggrann i uppteckning och särskilt med en kultiverad smak ifråga om den harmoniska skrud som han (efter tidens sed) klädde melodierna i, närmast i form av en lätt pianosats. Ja, han betraktar de rosenbergska häftena rent av som ett standard work på sitt område i vårt land, ett omdöme som möjligen kan förklaras därmed, att dittills ingen så stor samling instrumental folkmusik utgivits i landet.

I tryck utkommo Rosenbergs samlingar så sent som på 1870—80-talen: »160 Polskor, Visor och Danslekar. Upptecknade i Södermanland

bland dem Jonas Israel W., varom K. G. Odén, Östgötars minne, s. 416, nr 4983. — W. gifte sig 2:a gången 18/6 1833 med änkan efter organisten Simon Jonas Marström, Catharina (Carin) Carlsdotter (77/2 1787—25/3 1837) från Häradschammar, och 3:e gången med jungfru Elisabeth Törnquist, f. 20/7 1814 i Linköping, som överlevde mannen. I de båda senare äktenskapen föddes inga barn.

¹ Jfr G. Berg, Artur Hazelius, s. 62: »Däremot gjorde han (Hazelius) en verklig kulturgärning genom att hos en syster till den framstående antikvariske forskaren och topografen J. F. Wallman tillvarataga dennes efterlämnade samlingar, vilka dyrbara handskrifter sedan införlivades med Nordiska museets arkiv.» — Efterforskningen på Vitterhetsakad:s arkiv har likaledes givit negativt resultat.

² Per Ulrik Stenhammar (1829—75) var enl. SvM 20 (1900), s. 33 elev vid Slöjdskolan, Teknologiska institutet och de Fria konsternas akad., där han »utbildade sig i byggnadskonsten».

1823—1835 samt satta för pianoforte» (Stockholm 1876, förordet daterat i Mora i nov. 1875); andra samlingen av verket utgavs 1879 från Abr. Lundquists förlag och upptar »160 Svenska Danspolskor m. m., från Uppland, Östergötland, Dalarne, Södermanland och Jemtland.» En 3:e samling av 1882 omfattar danspolskor från Södermanland och Östergötland. Tyvärr berika de föga den *vokala* folkmusiken. Endast ett fåtal melodier redovisas med sina texter, uppenbarligen eftersom de flesta äro polskor. »Melodierna till de nummer, som här nedan äro förbigångna», heter det i 1:a häftet, »nyttjades uteslutande till danspolskor. Till många af desamma sjöngos dock understundom ord, men som dessa till sitt innehåll icke alltid voro af oskyldig natur, sjöngos de, sällan eller aldrig vid danstillfällena eller i det täcka könets närvaro.»

Beträffande proveniensens är Rosenberg mycket sparsam med uppgifter. I 1:a samlingen anger ju redan titeln insamlingsarbetets geografiska och tidliga ram. Han tillägger ytterligare, att melodierna äro upptecknade förnämligast i Lilla Mellösa, Flen, Näshult, Sköldinge och Floda socknar (dvs R:s hemtrakt och tidigaste verksamhetsort); i 2:a häftet begagnar Rosenberg en annan metod för att ange melodiernas ursprung, nämligen bokstavssigna, varvid en bokstav inom klammer anger landskapet och de övriga hänvisa på upptecknare som varit honom behjälpliga: organisterna *Matts Wesslén* i Öster Löfsta (död 1878), *Pontus Schwalbe* i Björkvik i Småland och *E. Tollén* i Östergötland samt en handlande i Gävle vid namn *Wiström*. Därtill har Rosenberg tyvärr också utnyttjat en ej närmare beskriven notbok från 1762, varifrån han upptagit ett antal polskor från Gästrikland. Rosenberg synes alltså ha varit den förste som föregått verket Svenska Låtar med det olyckliga exemplet att presentera dansmusik ur handskrivna samlingar av oviss proveniens och användning som folkmusik.¹

I en viktig detalj rymma Rosenbergs häften ett bidrag till den oftast försummade frågan om uppförandep Praxis. Han skriver (förord till 1:a saml.): »för ett halft århundrade sedan (var) allmogens dans . . . helt annorlunda än i närvarande tid. Man fick då ofta skåda dans i långsamt tempo, utförd af äldre personer, i både jemn och ojemn takt . . .» och beskriver den som »förra tidens ofta rätt sirliga folkdanser.» Även i 2:a samlingen återkommer han härtill: för 50—100 år sedan dansades polska i ett långsamt tempo eller i en sorts menuettstil.² Med den ej obetydliga affinitet som råder mellan folkmusik- och koralforskning, så saknas det visserligen icke skäl för att beröra Rosenbergs

¹ Om Norlinds inställning till dyl. källor, jfr »Studier och uppsatser tillägnade Otto Andersson 19²⁷ 29» (Budkavlen 1929, h. 2), s. 115.

² Uppgiften överensstämmer med vad man från andra källor vet om allmogedansen mot 1700-talets slut. Jfr T. Norlind, Studier etc., s. 385 f., med fullständigt citat av Rosenbergs uttalande i 1:a saml.

stora intresse vid sidan av folkmusiken — den protestantiska kyrkovan. Han var där — som Ad. Lindgren har framhållit på grundval av hans långa i SvM 1884 (ss. 98—99, 106) publicerade brev med svar av Lindgren (ss. 114 f) — en ytterst konservativ herre, dvs ingen anhängare av någon snabb och radikal revidering av Haeffners koralbok. Men i denna översikt skulle det föra alltför långt att ingå härpå.

Andra folkmusikupptecknare voro botanisten *Ludvig Borgström*, *C. E. Södling* och *J. N. Ahlström*. Den förstnämnde, en kortlivad svärmisk yngling av Dybecks läggning, var en stor musikvän och beundrare av Jenny Linds och Ole Bulls konstnärsskap, sådant det framstod för honom vid deras konserter i Lund; av modern, vars släkt i flera generationer tillhört Övre Ulleruds socken i Värmland, lärde han en del av de folkvisor, som han jämte sagor och sägner tecknade upp vid sina färder i hemprovinsen och insände jämte sin reseberättelse såsom Vitterhetsakademiens stipendiat sommaren 1845. De fyra bladen med melodiuppteckningar i en sober och kraftfull stil av en drivet skrivande hand äro bifogade som faksimile till den i tryck utgivna reseberättelsen (Värmland förr och nu, bd 13, 1915). Tyvärr är skörden blygsam, 11 melodier, av vilka de flesta stå på gränsen till dansvisa och spelmanstrall.

Om Södlings eget arbete med folkviseinsamling kan jag tyvärr ej fälla något bestämt omdöme, enär de två antologier han lär ha efterlämnat (»Gullharpa» och »Silverharpa» i MM?) ej varit mig tillgängliga och möjligen kunna ha förkommit. Får man tro Södlings egen uppgift (SvM 1881, 196) skulle han ha samlat över 600 melodier. Eftersom hans musikaliska uppfattning tydligen dominerats av rudbeckianska idéer om den svenska folkmusikens prioritet, är det fara värt, att hans uppteckningar kunna ha påverkats därav.¹

Med *J. N. Ahlströms* arbete som musikalisk folklorist nå vi en ganska trist förgrening av folkmusikrörelsen på 1800-talets senare hälft. Ahlström saknade varken begåvning eller flit men blev — som *E. Sundström* har uppvisat i den biografiska skissen (STM 21, 143—53) — under ständigt tilltagande arbetshets för brödfödan endast en allt ytligare mångskrivare. Även som samlare och utgivare av folkmelodier var han för hastig i vändningarna. Med *P. C. Boman* utgav han redan 1845 »Valda svenska folksånger, folkdanser och folklekar», ett decennium senare sitt viktigaste verk, »Trehundra nordiska folkvisor harmoniskt behandlade för en röst och Piano-Forte».

Av denna rika skörd hade Ahlström själv upptecknat endast ett

¹ Södling utgav »Indianska sånger utan ord, upptecknade i Södra Amerika» och »Indianska dansmelodier». De voro (enl. Morales-Norlind, Kungl. musikal. akademien 1771—1921, s. 70:) »försedda med modernt ackompanjemang. Melodierna röja mer utgivarens förbättringslust än hans samvetsgrannhet.»

fåtal melodier. Resten hämtade han ur redan befintliga samlingar. Ibland står blott landskapsnamnet (Östergötland, Småland el. dyl.), ibland rent av endast »Norge». Understundom heter det »Upptecknad i Säter. Visan är troligen från Västergötland», om andra heter det »Ur Arfvidssons Svenska Fornsånger» eller också »Värmland. Ur Dybecks samlingar». Någon enstaka gång sträcker sig uppgiften därhän, att han även anger datum: »Från Särna i Dalarne. Upptecknad af Ahlström 1855.»

Som vi se är proveniensens ytterst otillfredsställande angiven, och vad angår melodierna är Ahlström givetvis befriad från alla hämningar, som dock mer eller mindre påtagligt hade irriterat andra insamlare och hindrat dem från att alltför lättsinnigt handskas med uppteckningar. Dybeck har vid flera tillfällen givit uttryck åt sitt missmod över Ahlströms arrangemang, och även Södling, som beundrar den mästarehand som ger sig tillkänna däri och som beklagar, att »icke alla våra hittills utgifna folkmelodier äro upptecknade af lika 'taka' händer», ger Ahlström följande ampra orlovssedel: »*I. N. Ahlström* började redan lång tid före Dybeck (!) att samla folkvisor; men i afsaknad af den innerliga hängifvenhet och kärlek som fordras för att icke tröttna vid detta lika otacksamma som mödosamma arbete, afstannade han vid talet 14 ...»

Innan jag övergår till den för epoken betydelsefulle Dybeck må ett par ord nämnas också om *Julius Bagge* (1844—90), som efter 11 studieår i Uppsala utan examensresultat övertog Hirschs musikaffär och 1877 grundade eget musikförlag, vilket året före hans död uppgick i Gehrman's allttjämt existerande företag. Som ett av sina första förlagsalster tryckte Bagge tre häften »Polskor och Högtidsstycken från Gotland för violin.» Samlingen var beroende av lektor *M. Klintbergs* i Visby initiativ, som ägde en rad polskauppteckningar av *Fredin*, och betydde väl snarare ett praktiskt utslag av det uppflammande intresset för svensk folkmusik¹ än den var uttryck för någon egentlig vilja att bevara rester av folklig kultur för forskningsändamål. Också saknas däri nästan varje art av revisionsberättelse, såvida man ej som en sådan bör räkna sista häftets källförteckning med hänvisningar till den dåtida, halvt konstmusikaliska gotlandspolskans ledande män,

¹ Som prov på en redan betänkligt industrialiserad utgivningsverksamhet ifråga om svensk folkmusik må här nämnas »Sveriges skönaste folkvisor», utg. av *Emil von Quanten*; »Svenska folktoner lätt satta för pianoforte» av *H. Thunman*; »Svenska folkvisor i not- och sifferskrift . . .» utg. av *L. A. Lundh*; »Svenska folkvisor sjungna af *Kristina Nilsson* och behandlade för piano af *Eugene Ketterer*, op. 212», alla dessa utg. 1882; »Nordiska folkvisor och folkdanser behandlade för orkester.» Arr. för piano av *B. Fexer* (1883) m. fl. — Om von Quantens edition uttalar *Ad. Lindgren*: »Utg:s korrigerings efter eget skön af folkvisorna är till grundsats och utförande högst betänklig, för att icke säga rent af fördömlig . . .»

magistratssekr. i Visby, Johan Gabriel Herlitz (som fått sig häftet dedicerat), prästmännen O. Laurin och U. Kolmodin, skollärarna L. N. Enderberg i Endre och August Fredin i Linde m. fl. Ytterligare har Bagge utnyttjat de av Carl Sæve upptecknade Gotlandspolskorna som tillhöra Dybeck-samlingen och bära påskriften »Få ej offentliggöras utan Sæves tillstånd», vidare handskrivna notböcker som Ol. Svebilius Visby 1826, Abraham Sundin Visby 1825 osv. Dessa källor ha genom bokstavssignaturer, liknande Rosenbergs tillvägagångssätt, angivits för varje melodi.

Den romantiska folkminnesforskningens främsta namn vid mitten av seklet var likväl *Richard Dybeck* (1811—77), som med sin tidskrift *Runa* (1842—50, 1865—76) lade en grundval för de svenska fornminnesföreningarnas publikationer liksom hans *Svenska visor* (1847—48) och *Svenska folkmelodier* (1853—56) vid sidan av G.-A. utgjort huvudkällan för svenska folkets utnyttjande av sin nationella ton. Jag skall inte här upprepa vad jag haft tillfälle att uttala om »Richard Dybeck och svensk folkmusik» (Arv 4, 1948) utan vill i stället försöka att i några få punkter fastslå betydelsen av denne mans insatser för folkmusiken, särskilt mot bakgrunden av det arbete som nedlagts av andra på samma område.

Liksom Afzelius, Arwidsson, Borgström m. fl. startar Dybeck sin verksamhet utifrån rent romantiska och aprioristiska synpunkter på allmogens andel i den diktning och musik han kände sig utsedd att rädda undan glömskan. Men hos Dybeck stegrar sig hänförelsen över den skönhetsvärld han därvid tycker sig blicka in i ända till fanatism, som kommer honom att med en om Abraham Mankell påminnande ensidighet betrakta konstmusiken som en på det hela taget värdelös förkonstling och folkmusiken som äkta källflöden av en nationell musikalitet, högre än andra nationers.

Oaktat detta ställde honom i harnesk mot musiker av facket, som hade anledning att i sin tur betrakta hans bristande musikaliska skolning med stor misstro, stod han i affärsmässig förbindelse med flera av sin tids bekanta svenska musiker. Denna egendomliga motsägelse i Dybecks inställning förklaras av hans intensiva verksamhet som konsertarrangör (de s. k. aftonunderhållningarna med nordisk folkmusik) och utgivare av svensk folkmusik. I bågge egenskaperna hade Dybeck behov av hjälp med bearbetningar av sitt förråd av upptecknade melodier. Det synes nämligen alltjämt ha betraktats som självklart, att musikpubliken stod hjälplös inför en enstämig melodilinje och behövde en slags harmonisk exeges för att förstå den; melodin måste alltså iklädas en ackordisk dräkt för att göra vederbörligt intryck. För »aftonunderhållningarna» kunde dessa arrangemang växa ut till körsatser a cappella eller med instrumentalackompanje-

mang, ja rent av till kör- och orkestersatser eller bearbetningar för sträckkvartett.

Trots sin avoga inställning mot det dåtida konsertlivets konstmusik kom Dybeck på denna omväg att väsentligt bidra till folkmusikens uppsugande i det allmänna konsertväsendet och förlagshandeln, vilka i likhet med utlandets visade tydliga tecken på en ren kommersialisering. Det synes som om rent av Dybeck själv och givetvis kretsen av hans musikarrangörer tidvis lekt med tanken på ett förlagsmässigt utnyttjande av dennes samlingar i form av en rad häften med svensk folkmusik i konstmässig bearbetning. (Jfr Arv 4, 1948, s. 22). Särskilt intresse tilldrar sig i detta sammanhang ett visserligen blott svagt skymtande samband mellan Dybeck och August Söderman, vars namn förekommer i ett brev till Sæve (av 2/3 1858): »... Nej nu kommer Söderman med en stor notpacke. Mer en annan gång.» Är det alltför djärvt att sätta detta deras sammanträffande i förbindelse med Södermans första folkmusikarrangemang, »Svenska folkvisor och folkdanser», vilka spelades f. f. g. 9/5 1859 på mindre Teatern och (om i originalversion eller omarbetade kan ej avgöras)¹ utgavos i tryck först 1870?² Och skulle man våga tänka sig, att det varit Södermans kongeniala bearbetningar som med ens öppnat tongivande kretsars ögon för skröpligheten i den dybeckska kretsens arrangemang?³

Dybecks färdighet som upptecknare av musik var väl ej den bästa dock sannolikt bättre än på sin tid Afzelius'; hans vetenskapliga akribi utvecklades tidigt under samarbete med Carl Sæve, kanske särskilt i sammanhang med utgivningen av run-urkunderna (1860—76), och torde ha inverkat välgörande också vid upptecknandet av melodier

¹ Gunnar Jeanson, August Söderman (diss. 1926), s. 329.

² Titeln var då ändrad till »Nordiska folkvisor och folkdanser» och cykeln omfattade 8 allbekanta melodier, Jag sjungit har i dagar; Tänker du att jag förlorader är; Alls ingen flicka lastar jag; Polska från Öland; Jag gick mig ut en aftonstund; Polska från Särna; Som stjernorna uppå himmelen och Polska från Östergötland. Titlarna äro ej angivna i trycket. Jfr G. Jeanson, a. a., s. 329, fotnot 1.

³ Jfr Dybecks brev till Sæve (31/7 1859) om en aftonunderhållning ungefär vid tidpunkten för Södermans konsert. Dybecks konsert skulle ha misslyckats »genom rent ut sagt illskna anläggningar». — Att även J. N. Ahlström begagnat tillfället att uppföra folkmusik på sina konserter är naturligt. Norlind (Lex.) uppger, att han »mycket ofta» spelade folkmelodier i arrangemang för orkester. I sina anteckningar från en resa i utlandet 1845—46 (SvM 1889, 66) berättar A. om sin konsert i Berlin d. 13/12 -45 med biträde av Jenny Lind. Programmet upptog folkvisor och -danser i arrangemang för orkester el. för solist med ork.-ack. A. kommenterar sin konsert bl. a. med följande ord: »... jag vågar hoppas att publiken ej hade skäl att vara missbelåten med sin afton, ehuru jag tar för afgjort att en konsert, bestående af bara nordisk folkmusik, ej lär gå en gång till, såvida icke folket går för m:lle Linds skull...» Den sista gissningen var nog ej ogrundad. I Rellstabs förhandsreklam heter det: »Det är känt vilken tjusningsmakt denna svenska sängerska utövar med föredrag av svenska sånger.»

— så långt nu hans musikaliska teknik och bedömningsförmåga sträckte sig. Fördelaktig framträder Dybecks samvetsgrannhet ifråga om proveniensuppgifter. De äro givetvis icke så uttömmande som nutida folkloristik skulle fordra och därtill ganska ojämna. Men i jämförelse med dittillsvarande praxis måste den av Dybeck tillämpade anses som god och i vissa fall anmärkningsvärt modern. Antagligen sammanhänger hans förutseende i dessa ting med hans mångsidighet som fornforskare. Han upplevde *miljön omkring melodierna* på ett vida intensivare och kunskapsrikare sätt än en vanlig svärmisk romantiker eller en renodlad musiker, och därav kommer det sig att hos Dybeck sången och sängen utgöra espressiva detaljer i den landskapsbild som han skildrar i ord, teckning och fynd.

I ännu högre grad har Dybeck likväl gjort sig förtjänt av vår tacksamhet genom att ha ägnat så pass stor uppmärksamhet åt *vallåtarna*. Han är härvidlag egentligen den förste i vårt land som på allvar uppsöker denna egenartade musik i dess egen miljö och gör uppteckningar i större skala. Vad som publicerats av denna art i SvFs står på gränsen till lek och barnvisa och saknar varje betydelse vid lösningen av fäbodmusikens problem. Dybecks och hans främsta medarbetares uppteckningar ha däremot givit oss de *nödvändiga länkar* i utvecklingskedjan som göra det möjligt för oss att bevisa vallätens genetiska samband med den alpina Kuhreihen.

Hos Dybeck gör sig överhuvud gällande en betydande organisatorisk talang — något som man möjligen inte skulle vänta sig av en inåtvänd, av ohälsa och mindervärdeskomplex märkt man. Som fri forskningsresande utan annan ekonomisk bakgrund än periodiska statsanslag förmådde han hålla sina tidskrifter och sig själv flytande under mer än tre decennier, genomföra sina resor, utge sina publikationer och organisera arbetet för ett fyrtiotal medarbetare. Bland dem märkas kyrkoherde O. Tirén och rektor S. H. Wagenius samt hans studiekamrat från Uppsala, den tidigt borttryckte tonsättaren O. Meijerberg, vilkas flesta bidrag komma från Norrland, speciellt Jämtland, vidare hans hjälpsamme vän prof. Carl Säve i Uppsala, kyrkoherde E. A. Lidfors och musikdir. C. A. Söderström i Uppland samt den betydande samlaren av folklöre redaktören för Eskilstuna Allehanda, C. J. Emil Öberg, som själv utgivit folkvisor med melodier (Bidrag till Södermanlands kulturhistoria I—II, 1880—81) och enligt Södlings uppgift var studentkamrat till Dybeck och »en musikaliskt begåvad man . . . med mycken kärlek till folktonen», vars meddelanden voro tillförlitliga »och således vida värdefullare än flertalet».

Redan mängden av musikuppteckningar i Dybecks efterlämnade papper (Vitt. Akad:s arkiv, Folklore I—V), över 600 melodier, går vida utöver vad någon enskild i vårt land dittills hade överkommit

inom folkmusikens område och som bevarats till vår tid. Drygt hälften härav finnes tryckt i Dybecks olika publikationer: »c:a 115 (äldre och yngre) folkvisor, något 50-tal lek- och dansvisor (incl. en del 'polsketrallar'), ungefär lika många instrumentala melodier (polskor, gånglåtar etc.), över 80 vallvisor och c:a 25 hornlåtar.» Bland hans medhjälpare ha Öberg, Tirén och Lidfors bidragit med vardera ett trettiotal melodier, organisten (?) C. U. Hollberg med icke många färre, alltid i klaverarrangemang, övriga mestadels med ett mindre antal. På Dybecks andel som upptecknare kommer sålunda under alla förhållanden ett rel. stort antal melodier, däribland de talrika och svårfixerbara vallåtarna.

Bland Dybecks medarbetare på det konstmusikaliska planet märkes *Leonard Höijer* (1815—84), som vi här måste ägna en smula uppmärksamhet åt på grund av hans redigering av melodierna i G.-A:s nya upplaga (1880). Redaktör för texten var biblioteksmannen och folkloristen *Richard Bergström* (1828—93), som med sin jämförande-filologiska arbetsmetod i textkommentaren lagt en utomordentlig grundval för senare litteraturhistoriska studier, t. ex. Sverker Eks i nyare tid. I Bergströms Lefnadsteckning över Höijer (SvLm VII) har denne framhållit, att det var George Stephens personlighet och de artistiska samkvämen hos denne som verkade »väckande på Höijer och gäfvon honom anvisning på folkmelodiernas fägring, för hvilken han i egenkap af hallstämplad musiker eljest kanske icke fått sinne».

Men vad runologen Stephens inte kunde ge Höijer var tydligen en vetenskaplig metod vid redigeringen av folkvisornas melodier. Adolf Lindgrens kritik (SvM 1881 nr 7 och 9) riktar sig främst mot, att Höijer ej blott gjort ingrepp i Haefners harmonisering utan också i »sjelfva melodierna, utan att annat än undantagsvis (såsom i n:r 96 och 101) gifva hemul därför. Utan tvifvel äro dessa ändringar verkställda i största välmening. Utg. har — såsom af anmärkningarna till n:r 21, 64, 65, 103 synes — säkerligen velat göra melodien naturligare eller konsequentare, interpunktionen och rytmen riktigare. Lika fullt tro vi att detta är oberättigadt i ett samlingsverk, der man väl bör angifva melodierna sådana de upptecknats efter folkets — låt vara oegentliga — sångsätt; anser utg. åter denna uppteckning vara oriktig, så är det hans skyldighet att angifva andra skäl härför än sitt subjektiva tycke.» Till denna Lindgrens formulering av den viktigaste punkten i kritiken behöva vi intet tillfoga. Den står helt i samklang med modern vetenskaplig uppfattning. Och huru rätt hade Lindgren ej, då han i slutet av sin artikel utropar: »Men vi vilja ej längre uppehålla oss vid dessa brister, helst vi äro öfvertygade, att utg. icke varit medveten om dem, utan handlat bona fide. Så länge man i Sverige icke eger någon musikalisk vetenskap, får man måhända icke begära, det våra

musiker skola veta, att första villkoret för all vetenskaplighet är kritisk noggrannhet i forskning och analys.»

Däremot förefaller Lindgren ha nöjt sig med Höijers torftiga proveniensuppgifter, vilka misslett honom därhän, att han i eftermälet vid Höijers död anför som den största förtjänsten med den nya musikredigeringen, att denne »tillagt ej mindre än 62 nya melodier och varianter, alster af en samlareflit, som redan ensam vore nog att tillförsäkra honom en synnerligen framstående plats i svenska musikens historia.» Lindgren påpekar också, att den avlidne efterlämnat en samling vismelodier från detta sekels förra hälft av stort intresse. Om densamma ha vi oss ingenting bekant. Södling är däremot på denna punkt ej lika nöjd som Lindgren (SvM 1881, nr 24). Med en liten pik åt Lindgrens långa och onekligen ganska onödiga utredningar av Höijers ackompanjemang i förhållande till Haeffners skriver han: »Vidkommande Höijers eller andras ackompanjemang, anser jag allt tal derom fåfängligt. Men att H. icke tillkännagifvit hvarifrån och från hvilken person de af honom insatta melodier äro bekomna, får icke endast anses såsom en försumlighet, men ett stort konsthistoriskt fel.» Han rekommenderar utgivningen av ett supplement med närmare uppgifter på dessa punkter, »hvilket är en pligt». Givetvis kom aldrig något sådant häfte, men det oaktat är proveniensens för de melodier som ej redovisats klar, om man nämligen jämför med 1:a uppl. Det visar sig då, att Höijer själv — trots Lindgrens uppskattande ord — ej bidragit med mer än ett enda nummer, 16**, Systemen talte till systemen sin (uppt. i Östergötland).

Hur föga Höijer insåg värdet av att genom jämförelser av varianter med varandra berika den ärevördiga upplagan, där Bergström just på denna väg gjort en värdefull insats ifråga om texterna, belyses därav att Södling i sin artikel meddelar, att han på grundval av över 600 melodier i Drakes och Wiedes och lika många ur hans egna samlingar erbjudit sig att göra rättelser men utan att anbudet ens besvarades. — Ett markant fall av underlåtenhet att redovisa melodisk omarbetning har Höijer låtit komma sig till last, som synes ha undgått de nyssnämnda kritikerna. Det gäller nr 69 (motsvarande nr 85 i originaluppl.), Herr Malmsten han drömde en dröm om en natt. Höijer har »lagat» den i Östergötland upptecknade melodin, som saknar musik till inrefrängen (ir), genom att fördubbla melodiperioden 1, så att den tjänstgör för både 1:a och 2:a versraden enl. schemat a ir a sr (sr = slutrefräng). Det är möjligt att konjekturen kan vara riktig, men man bör givetvis upplysa läsaren om tillvägagångssättet.

Med Bergström—Höijers nya (3:e) uppl. av G.-A. ställdes vårt folk emellertid ånyo och vida eftertryckligare än förut inför den senmedeltida folkvisan och balladen i dess »klassiska» skepnad. Genom

Dybecks, Ahlströms m. fl:s propagandaverksamhet hade samlingen — som länge varit utgången ur bokhandeln — nu ett vida bättre utgångsläge att vinna spridning och uppskattning, och dess utförliga kommentarer, i vilka också ingick Haeffners svårtillgängliga uppsats i Svea (Uppsala 1818) med den välbekanta och intressanta hypotesen om en nordisk tonskala, kunde vädja till vida större kretsar av belästa och intresserade svenskar än vid seklets början. Dess »klassiska» verkan blev kanske så mycket större, som den numera kunde ses mot bakgrunden av den under åren 1852—65 i 9 häften utgivna Filikromen av psevdonymen Axel Ivar Ståhl (*L. Th. Öberg*). Den egendomliga titeln var (som Lundin—Strindberg i Gamla Stockholm meddelar efter Rydqvists Djurgårdsbeskrifning 1833) egentligen namnet på en f. d. gardist, »vild, rödbrusig och försupen», som lik en kvarlevande minnesångare »bland en troget lyssnande folkskara, och under de sällsammaste åtbörder, det våldsammaste ansiktsspel, sjöng till sin skorrande fiol allehanda visor och slagdängor, somliga af egen tillverkning, merendels utmärkta af en förvånande oförsämdhet och inblandning af Filikromens beryktade namn». Södling fann dess texter intressanta, varemot endast få melodier av värde skulle ha kommit med.

Detta Södlings omdöme om melodierna grundar sig givetvis på den norm som samlingarna av »klassisk» folkvisa kommit att betyda. Vill man vinna kontakt med vad en yngre musikergeneration, som numera fostrats i denna melodiks anda, kände och tänkte om realismen inom folkmusiken, kan man fästa sig vid den blide tonsättaren Gösta Geijer (1857—1915), som börjar sin artikel om »Folkets sång i vårt land förr och nu» (SvM 1895, 34) sålunda: »Det är verkligen med känslor af nedslagenhet och djupt vemod som hvarje musikkvän, då det gäller folkets sång, gör jemförelser emellan förr och nu. Hvar är nu folkvisan, den innerliga, naturfriska känslans tolk? Folkets sång har tystnat! Den moderna kulturen, som i våra dagar genom ångan brutit sig fram i de mest aflägsna landsbygder, har visserligen i mångt och mycket röjt väg för framåtskridande och utveckling, men med den har äfven kommit en viss realistisk äflan, som blott i förvärfsbegäret ser livets enda mål . . .» Samtidens konstmusik finner Geijer våldsamt, överkultiverad och tung, den förkväver all sann mänsklig innerlighet, »derför ligger sången stum på folkets läppar», »folkets genuina sång fins ej mer. Dess tid är förgången och hör snart endast till sagans.» »Folksångens glansperiod ligger ej längre bakom oss än ett tidmått af 25 å 30 år. Derefter upphör den att vara epokgörande. Realismens frost ödelade sedan folkpoesiens blomstergård.» Förf. angriper starkt den frireligiösa sången, ej minst frikyrkornas paroditeknik på svenska

folkvisor.¹ »Men» säger Geijer till sist »om folksången har tystnat, lefver dock dess anda och skall alltid lefva. Konsten har bevarat den ...»

Det är som ett direkt svar på denna veklagen över folksångens förfall som *August Bondeson* utgav sina häften med »folkets visor, sådana de lefva och sjungas ännu i vår tid» (1903). Bondeson hade inte — skriver han i förordet (s. VIII) — eftersträvat att lämna några sidostycken till G.-A. och SvFs, »af hvad literaturkännare företrädesvis beteckna såsom folkvisor» men i stället framvisa »hela hären af folkets allmännast sjungna visor från skilda tider: kärleksvisor, krigs- och bevaringsvisor, sjömansvisor, nidvisor m. fl. Ty det är just dessa, som bäst behöfva tillvaratagas, ofta försmåddas som de äro. Men låt vara, att de ej alltid kunna göra anspråk på att äga större konstnärligt värde, ett kulturhistoriskt hafva de i alla händelser. De hafva till största delen sjungits af vårt folk, från sydligaste Skåne allt upp till högsta Norrland, hvilket bäst bevisas af tryckningsorterna på det i biblioteken förvarade viseller skillingstrycket. — Dessa visor lämna äfven klara prof på den till folket nedträngda skiftande smaken under olika literära skeden i vårt land.»

I Bondesons bägge band om tillhoppa 389 nr text och i det närmaste lika många melodier (369) är det förvisso ganska få som ha något samband med den gamla folkvisan. Detta beror nu också på att Bondeson och hans medhjälpare (varibland märkes även Gösta Geijer) i överbärande grad arbetat i vad vi med ett modernt ord skulle benämna tätorter, där traditionerna snabbast dö ut, och avsiktligt vänt sig till »jungfrurna i köken», vilka blevo de som försågo honom med kanske det mesta vismaterialet. I Bondesons samling finnas sida vid sida enstaka varianter av äkta folkvisor av den äldre typen, som t. ex. en märklig melodiavfattning till visgruppen Öväntad bröllopgäst (197), och en nyare produkt som Elvira Madigan: Sorgeliga saker hända/Än i våra dar minsann (198). Man frågar sig kanske: varför skulle den senare ej kallas för folkvisa men den förra? Är det t. ex. åldern som är avgörande? Men hur gammal bör i så fall en visa vara för att få kallas folkvisa? 100 år, 200 år? Kanske någon vill svara med den tysk-mähriske jugendbewegung-ledaren Walt. Hensel (f. 1887): folket sjunger också en massa smörja (Schund), *endast konstnären förmår avgöra, vad som är folkvisa och ej ...!* Skola vi därför med H. J. Moser (Jbf VIF 4, 135) säga, att det avgörande är, om Elvira Madigan utgör en produkt av halvbildningens visindustri, eller om den möjligen kan

¹ Jfr i detta sammanhang »Back Annas» reaktion mot att de andra kullorna sjöngo »Liten Karin tjente» för Artur Hazelius på Siljansnäs i Dalarna 1872. Hon gillade endast psalmer och andliga sånger. Se Gösta Berg, Artur Hazelius. (Natur och Kultur 120.) Sthlm 1933, s. 37.

sägas äga det mått av konstnärlighet som fordras för att kallas folkvisa såsom en integrerande del av »Volkskunst»?

Moser söker förklaringen till den i Tyskland påvisbara nedgången i folkvisenivån under 16—1700-talen med den linjära stilens nedbrytning genom en dur/moll-betonad treklangsuppbyggnad och med den nya instrumentalstilens rytmiskt och formellt primitivare marsch- och danstyp, varvid det trettioåriga kriget och en invasion av bayersk-schwabiska populärkomponister samt den framgångsrika svitlitteraturen kunna ha betytt väsentliga faktorer. — Liknande påverkningar torde ha gjort sig gällande också i vårt land, ehuru senare, och till dem vågar man kanske lägga jämväl den ytliga och ensidiga chansson-stilen och bellmanismen, alltså den urvattnade sällskapsvisan vid 1800-talets början och möjligen den bleksiktiga efterbildningen av wienklassicism i den då inbrytande biedermeiertidens Sverige. Att valsen utövat ett starkt stilbildande inflytande på bönhusmelodiken — eventuellt via anglosaxiska länder — synes vara ostridigt.

Vi måste ha klart för oss att repertoaren i Sverige i mycket stor utsträckning varit beroende av en import, vilken oftast har en helt tillfällig prägel och ej svarar mot någon direkt efterfrågan. Låt mig ge ett exempel. Liksom i Fredins »Gotlandstoner» (till vilken vi återkomma nedan) typen »pigvisa» företrädes av bl. a. en sjökaptan N. P. Ahlström i Klintehamn, så uppträder även i Bondesons Visbok en sjöman, Adolf Olsson, med ej mindre än 73 nr. Den repertoar av visor han lärde sig i hemmet utökade han vida under 18 års segling med norrmän och danskar. Olsson, som synes ha varit en intelligent och musikalisk person, verkade under senare år som spelman i Vallda församling. I hans bidrag korsar sig en äldre inhemsk med en yngre s. a. s. internationell tradition, varvid den svenska bevarat sambandet med »klassisk» folkvisetyp. Som spelman hade Olsson ypperliga möjligheter att utbreda denna blandade repertoar hos sin hemtrakts bönder.

Av vår hittillsvarande framställning framgår, att det folkmusikaliska insamlings- och editionsarbetet i Sverige varit helt utlämnat åt det enskilda initiativet med allt vad detta kunnat erbjuda av uppoffrande och oegennyttigt arbete men också av godtycke, bristfällig utbildning och någon gång ansvarslöshet. Kungl. Musikal. Akademien lyser helt med sin frånvaro i arbetet, ända tills den år 1878 utsände ett cirkulär med anmodan till allmänheten, att denna borde uppteckna och till Akademien insända folkmusik.¹ Södling knyter här till följande

¹ Jfr här till Morales-Norlind, Kungl. musikal. akademien 1771—1921. Sthlm 1921, s. 121 f., där ordalydelsen av uppropet återges. Rättvisligen bör erkännas, att Akad:s skrivelse har betonat nödvändigheten av ordentliga proveniensuppgifter: »... afsändaren (torde) ... utsätta jämte eget namn och yrke, den församling eller socken, där hvarje melodi upptecknats, namn på den person hvars sång eller spel tjänat till ledning, och för den händelse melodien blifvit spelad, äfven det instrument, på hvilket utförandet ägt rum ...»

bistra och knappast oberättigade reflexion: »Witterhets Akademien deremot *sänder* ut kända och *sakkunnige* män att samla, och *den* Akademien skulle icke ens mottaga odugliga afbildningar, gjorda af obekanta och okunniga händer, än mindre anmoda en hel allmänhet derom.» Lyckligtvis för folkmusikforskningen stodo andra organisationer beredda att inom ramen för sin egentliga verksamhet också ge utrymme åt en mera vetenskapligt betonad musikalisk folkminnesinsamling.

III

»Det raska framåtskridande i alla riktningar, som utmärka vår tid, hade . . . öfverallt i våra landsorter framkallat många och genomgripande förändringar. De gamla byalagen med sina ursprungliga seder och oseder sprängdes, det ena efter det andra, och arbetsamhet och odlingslust trängde det gamla godmodiga bondelugnet ur fars och farfars högsäte. Samfärdseln ökades, folkskolor byggdes, och öfverallt arbetades på upplysningens och välståndets främjande. I samband härmed inträdde äfven en annan förändring. Landsmålen började i följd af folkskolan att väsentligen omfärgas, den vaknande odlingslusten røjde föga vördnad för våra forntida minnesmärken, de gamla sångerna tystnade, sägnerna föllo i glömska till lika med allt det där myckna hemlighetsfulla, hvarmed de gamle förut i all tysthet sysslat. Tänkande män, som sågo detta gladde sig visserligen åt det nyvaknade lifvet och de lysande framstegen på kulturens bana, men kunde icke undgå att märka, att här pågick ett arbete, som därest ingen motkraft sattes i rörelse, snart skulle göra det gamla Sverige till ett nytt land, det svenska folket till ett nytt folk. Kunde äfven detta vara önskvärt? Mången påstod väl, att så vore och ordade vidt och bredt om människosläktet såsom ett enda brödrafolk, om ett universalspråk, om evig fred och mera sådant; men den fosterländska känslan sörjde i tysthet öfver den tillintetgörrelse, som hotade det gamla, och ville icke fullt åtnöjas med den tröstande förklaringen, att det var oundvikligt och af civilisationen med nödvändighet betingad.»

Dessa ord stå att läsa i den hälsningsartikel i SvLm, varmed en av de banbrytande gestalterna inom landsmåls-, folkminnes- och hembygds museirörelsen, frih. *Nils Gabriel Djurklou* (1829—1904), inledde den förnämliga serien. År 1869 hade den hela landet omfattande Svenska Fornminnesföreningen stiftats — i någon mån som opposition mot Vitterhetsakademiens och B. E. Hildebrands statligt centraliserade, mot byråkrati tenderande fornminnesvård. I början av 70-talet togo Artur Hazelius' planer på ett nytt — den nordiska allmogekulturen i alla dess förgreningar avspeglade — museum fastare gestalt:

med divinatorisk skarpsyn och sömngångaraktig säkerhet utvecklade Hazelius sin »skandinavisk-etnografiska samling» till de makalösa skapelserna Nordiska museet och Skansen, som redan tidigt jämväl blivit mötesplatsen för våra allmogespelmän och folkdanslag.

Bland de behjärtade män som Djurklou nämnt, vilka bidragit att leda vår kulturutveckling i traditionsrikare fåra, märkes också Carl Sæve, Uppsala universitets förste professor i nordiska språk, vars föreläsningar »värmdet det fosterländska hjärtat», på samma gång som de »belyste och klargjorde det dunkla och det oklara». Det var inom den uppsaliensiska landsmålsföreningen som *J. A. Lundell* (1851—1940) 1878 tog initiativet till den alltjämt livskraftiga tidskriften *Svenska landsmål och svenskt folkliv*.

SvLm har under sitt snart tillryggelagda trefjärdedels sekel publicerat åtskilligt också inom folkmusikens område. Antalet melodier är väl — bortsett från Fredins saml. — ej öfverväldigande stort, betydelsefullt är däremot det intresse som ägnats folkmusiken som kulturfaktor i dess samband med andra utflöden av folklig föreställning och konstskapande. Inte minst viktigt har det varit, att detta intresse kom från vårt lands högsta bildningskretsar, så att utforskningen av folkmusiken ställdes på en bredare basis och fick en mera kritisk karaktär. Som vi redan ha påvisat, hade den unga romantikens insamling av folkvisor ombesörjts av akademiskt bildade biblioteksmän, lärare och präster med biträde av några av landets främsta fackmusiker, Eggert, Drake, Haeffner, Strufve. Inför uppteckningsarbetets svårigheter måste den speciellt litterärt intresserade parten av naturliga skäl allt avgjordare koncentrera sig på den textliga sidan, varemot melodimaterialets insamling på lika naturliga grunder frivilligt överlämnades åt de fackmusikaliska krafter som stodo till buds. Vad man därvid kunde vinna ifråga om säkerhet och teknisk utstyrsel i melodiavfattningarna, riskerade man likväl ej sällan att förlora ifråga om omsorg och vetenskapligt betonad anda vid själva forskningsarbetet i dess helhet. Den insamlingsverksamhet som inspirerades av eller stod i något samband med de vetenskapliga kretsarna kring SvLm fick nu en injektion av intellektuell klarhet, översyn och ansvarskänsla, som har varit till ovärderligt gagn för landets folkmusikaliska utforskning. SvLm har varit forum för talrika yngre upptecknare av folkmusik, och inom dess ram ha både Adolf Lindgren och Tobias Norlind publicerat studier på detta område.

I SvLm:s Feilberg-festskrift 1911 har Lundell givit en koncentrerad översikt över situationen inom den »skandinaviska folkkunskapens» skilda verksamhetsgrenar. »Nu pågår», skriver han beträffande folkmusiken, »i alla skandinaviska länder ett intensivt samlingsarbete efter strängare vetenskapliga principer (i Finland under ledning av O.

Andersson, i Norge av Elling, i Danmark och på Färöarna av Thuren). I Sverige äro de mest omfattande uppteckningarna gjorda av Nils Andersson, K. P. Leffler, Fredin, Övergaard, och arbetena ledes genom en kommission tillsatt av första svenska mötet för folkkunskap. I Danmark har Laub sökt reproducera folkmelodierna i deras ursprungliga gestalt. Folkets melodier gå delvis i tonarter äldre än dem konstmusiken nu använder (gregorianik, pentatonisk skala) och det (vetenskapligt sett rätt otympliga) notsystemet har icke resurser för deras exakta återgivande. På sista tiden har man begynt ta upp dem med fonograf eller grammofon. Endast med hjälp av dylik mekanisk registrering är det tänkbart att ge också musikkonservatorn och eftervärlden en rätt föreställning om *spelsättet*.»

Med den tränade forskarens kringsynthet och skarpa blick för väsentligheter har Lundell här pekat på ett fundamentalt problem vid studiet och insamlandet av folkmusik, nämligen frågan om *uppförandepraxis* och huru denna — i vissa hänseenden fullkomligt dominerande — faktor skulle kunna bättre beaktas och objektivt registreras genom användningen av mekanisk upptagning. Lundell var ej den förste som erinrade om detta hjälpmedel. Redan vid Svenska Fornminnesföreningens nionde allmänna möte i Lund 1893 hade Oscar Montelius i en diskussion angående frågan »Huru bör man förfara vid insamlandet af folkets minnen i sång och saga?» pekat på fonografen och uttalat en förhoppning om möjligheten av, att »liksom fotografien blifvit en utmärkt hjälp för fornforskaren, fonografen skulle komma till användning vid upptecknandet af folkets språkliga minnen».

Diskussionen rörande uppteckningens metodik var emellertid vida äldre än så. Redan vid föreningens första årsmöte i Växjö 1870 (som man förlagt till den minnesrika värendsbygden som en hedersbevisning åt mötesordf., G. O. Hyltén-Cavallius för hans storslagna »Wärend och wirdarne») hette en punkt på föredragningslistan: »På hvad sätt bör man gå till väga vid upptecknande af folkvisor?» Av referatet framgår, att dåv. amanuensen Eichhorn påtalade det godtyckliga förfarandet, »som vid all annan vetenskaplig forskning blifvit öfvergifvet, i det att man vid upptecknande af visor och sägner företog sig att öfverflytta dem i skriftspråkets form, i stället för att *låta dem behålla sin egentliga munarts*». Alltså krav på hänsyn till språklig »uppförandepraxis»! Mötet uttalade sin anslutning till Eichhorns synpunkter, vilka nu visserligen närmast torde ha gällt folkvisornas texter men givetvis också — mutatis mutandis — voro relevanta för melodierna. Redan framställandet av dylika krav på det ena momentet i den förening av ord och ton som vokalmusiken utgör måste ovillkorligen skärpa uppmärksamheten på betydelsen av ett noggrant återgivande också av den andra komponenten i föreningen.

Man måste antaga, att insikten om dessa skärpta krav på uppteck-

ning av folkmusik kan ha spritt sig även till vidare kretsar, kanske även av musiker, ehuru »musikern av facket sällan läser» — som Södling maliciöst citerar fritt efter Rousseau. I varje fall var fackmusikerns hjälp i regel oundgänglig, då de forn- och hembygdsvårdande föreningarna sökte att tillgodose också det folkmusikaliska intresset. Men ej alla hade tillgång till hjälpmedel med någon större förståelse för detta forskningsområde och dess speciella problem.¹ Självklart har det alltid funnits fackmusiker med starka historiska och humanistiska intressen, men även härvidlag lurade faror, — något som man kan se av Södlings verksamhet. Denne excentriske men tvivelsutan begåvade och av historiska problem lidelsefullt intresserade man filosoferade över problem som han saknade förutsättningar att lösa. Hans erbjudande att inför den Arkeologiska kongressen i Stockholm 1876 på franska språket göra en framställning om den universella betydelse som våra (svenska) tonformer haft på den europeiska bildningen avböjdes under förevändning att *musiken ej hörde till fornforskningen*. Om nu svaret var dikterat av bristande intresse för musikkonservatorn eller av farhågor för Södlings bristande vetenskaplighet kan jag ej säga. Men för den som tar del av vad Södling hade tillfälle att anföra på Svenska Fornminnesföreningens möte i Kalmar 1880 under punkt 8, »Hvilken betydelse kan ett vetenskapligt studium af nutidens svenska folkmusik hafva för kännedomen om vår forntid?», står det klart, att rudbeckianismens musikaliska renässans i Södlings formuleringar måste ha gjort ett komiskt intryck på de närvarande arkeologerna och fornminnesforskarna av facket.²

¹ Ej alla provinsiella fornminnesföreningar hade lyckan att likt Södermanlands fornminnesförening i Strängnäs finna upptecknare av muntliga traditioner av sådan kvalitet som den tidigare nämnde Emil Öberg och som metallarbetare *Gustaf Ericsson*, vilken utom andra ting upptecknade en stor samling folkvisor, »förfärligast i Åkers och Öster-Rekarne härad samt till någon del i Dunkers, Turinge och Öster-Haninge socknar». (Jfr Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, bd III [1882]—VIII [1895].)

² »Såsom vi veta» anförde Södling »finnes det tusentals språk, men deremot finnas icke mer än två olika principer för tonkonsten. Den ena stöder sig på de fem tonerna och härstammar bevisligen från Nubien. Den andra varierar mellan 13 och 24 toner; den är ursprungligen från Indien och har funnits hos alla folk, som bebott öarna i Stilla hafvet. Ur de fem tonerna är hela vårt moderna tonsystem utgåen. Våra nordiska folkmelodier äro det skönaste i den vägen, som någonsin frambragts. Endast dessa utgöra mera än tillräckligt bevis på, hvilken odling och bildning våra förfäder innehade. Det är af många författare ådagalagd, att dessa melodier från oss utfördes till främmande länder. Der våra förfäder gingo fram, hafva de lemnat melodier efter sig, alldeles som snigeln drager efter sig ett silfverhvitt band . . .» Det heter i referatet, att ingen diskussion utspann sig (som eljest var vanligt), men redaktionen har ej kunnat avhålla sig från en liten anmärkning: »I detta, som i liknande fall, torde man emellertid böra undersöka, huruvida en melodi, som träffats i t. ex. Norden och Normandie, kommit från Norden till Normandie i forna dagar, eller blifvit införd från Frankrike till oss på senare tid.»

De betydelsefullaste och flesta insatserna på den musikaliska folklorens område skedde numera inom de svenska fornminnesföreningarnas och SvLm:s ram. Jag kan ej här ens kortfattat ingå på de i sistnämnda organ publicerade musikuppteckningarna, t. ex. i uppsatser av Johan Nordlander,¹ W. Carlheim-Gyllenskiöld,² Karl Bohlin,³ K. P. Leffler⁴, Sven Lampa,⁵ A. G. Nyblin,⁶ T. Norlind, S. Landtmanson⁷ osv. Som det praktfullaste exemplet på publikationens insats på folkmusikens forskningsfält framstår likväl August Fredins berömda *Gotlandstoner* (i B-serien, bd 29, 1908—23). I sin efter nyare och mera vetenskapligt betonade principer gestaltade redigering är *Gotlandstoner* den första och dittills största antologi av folkmusik vi äga, omfattande 727 melodier, upptecknade av *August Fredin* (1853—1946) i olika repriser på 1880—90-talen, huvudsakligen efter föräldrarna, den genommusikaliske storspelmannen Nils Mårtensson Fredin på gården Flors i Burs' s:n (därför gemenligen kallad »Florsen») och den ej mindre musikaliska Elisabet Olofsdotter från Ardre s:n, som ännu i ålderdomen kunde stora delar av bibeln, hela psalmboken och något hundra-

¹ Uppteckningar av vallåtar i samband med en studie av norrländska husdjursnamn (SvLm I, 9, Sthlm 1880).

² Vallåtsuppteckningar, ställda till Carlheim-Gyllenskiölds förfogande och publicerade i SvLm I, 10, dock utan uppgift om upptecknare (endast signaturer), från Ångermanland och Västmanlands bergslag. De från Norra Vedbo s:n i Småland äro C.-G:s egna.

³ Vallåtsuppteckningar från Jämtland av Karl Bohlin (SvLm II, 10).

⁴ »Öster-Färnebo, Folkliv och melodier» (SvLm 18, 7, 1910) av K. P. Leffler, sysslar särskilt med melodivandringens problem, närmast det folkmusikal. sambandet mellan Gästrikland, Dalarna och Uppland i skärningspunkten, dvs Öster-Färnebo, som L. besökte sommaren 1897. Resultatet är närmast en stor samling spelmansmusik.

⁵ Början till en stor samling »Folklekar från Västergötland, samlade ock utgivna av Sven Lampa» meddelades i SvLm 19, 1, 1908; insamlingsarbetet går tillbaka ända till 1898, men först Johan Götling kunde fullfölja utgivningen 1934. En stor lucka i nummerföljden, utvisande att en del av Lampas manuskript under den långa mellantiden försvunnit, har utfyllts med material från ULMA och Västgöta folkmålskommitté. Lampa själv var ej musikutbildad och måste lita till andras uppteckningar, delvis efter systemens sång. — Vid tryckningen 1908 anförde Lampa: »Under senare år ha, i samband med det vaknande intresset för lekar i skolorna, utkommit ett antal samlingar ... (de) ha numera vanligen ett pedagogiskt syfte.» Lampa har därmed eftertryckligt varnat för faran av sekundärtraditioners uppkomst, vilken man alltid måste ha i minne.

⁶ SvLm för åren 1904—10 innehålla en del uppteckningar, bl. a. »Staffanssjungning sådan den utförts i Närike kring medlet av 1800-talet, jämte varianter från andra landskap. Uppteckningar av A. G. Nyblin.» (1906). — I samma band står T. Norlinds uppsats, *Melodier till svenska folkvisor och folkdanser upptecknade före år 1800*, vilken vi redan ha hänvisat till.

⁷ I SvLm 1912 publicerade rektor Samuel Landtmanson en samling »Menuetter och Polska Dantzar», dvs hautboisten Gustaf Blidströms »musikminnen», skrivna i Tobolsk 1713.

tal visor och danslekar utantill och nästan aldrig gjorde ett minnesfel. I detta genommusikaliska allmogehem hade sonen August vuxit upp och tidigt lärt sig spela fiol, han hade följt fadern som spelman på bröllop och var förtrogen med hans repertoar. Efter folkskollärary- och organistexamen hade han 1874 blivit folkskollärare och kantor i Linde nära hemmet. 1893 fick prof. Lundell sin uppmärksamhet riktad på honom: »sedan jag efterhand fått en föreställning såväl om hans musikaliska begåvning och den rikedom av på fäderneön gängse melodier han satt inne med, som hans personliga redbarhet, uppgjorde vi planer rörande uppteckning av Gotlandsmelodier och publikation i landsmålstidskriften.»

Fredin kunde s. a. s. ösa direkt ur källan. Med hans far, gamle Florsen, som lär ha spelat på mellan två- och trehundra bröllop i sina dar, äro vi mitt inne i de gotländska storspelmännens krets. Vid 1800-talets ingång funnos på Gotland en rad framstående spelmän, i vissa fall spelmanssläkter som ärvde konsten från far till son, såsom familjen Laugren (i Lau i Burs), som var besläktad med Florsens, eller de s. k. Groddakarlarna, en brödratrio från gården Grodda i Fleringe s:n. Om en bonde från Hageby i Etelhem på 1700-talet berättar Fredin (efter P. A. Sävjes Gotländska samlingar, UUB), att denne var så begiven att spela, att han kunde gå upp mitt i natten, då ingivelsen kom över honom. Naturligtvis stod han i förbund med övernaturliga krafter: när han kom till *älvastrik* — dvs 11:e reprisen i den polska han lärt sig av älvorna — kunde fiolen spela av sig själv och spelmannen gå med i dansen. Men det var ett farligt spel, som kunde sluta illa, om någon ej skar av strängarna på instrumentet för att de dansande, mången gång med blodet rinnande ur näsa och mun, skulle kunna sluta.¹ Sådan var han, spelmannen från Hageby, och ännu mera sägenomspunnen var hans son, Hagebyjaku! Vi se här den musikaliske konstnären inom allmogens egna led, extatisk, fylld av musikalisk demoni, glömsk av vardagens trista uppgift att sköta gården, ta vara på grödan, fostra avkomman i gammaldags hederliga seder, både fruktad och älskad, sedd över axeln och beundrad av hemtraktens folk. — Eller vi möta i Fredins omvärld namn som äro oss välbekanta från andra sammanhang: familjen Laurin, rådmän Herlitz, dir. cantus och apologisten vid Visby läroverk, senare rådmannen, bryggaren och domorganisten Jöran Romin jämte son, som blev hovkapellist.

En rad spelmäns och musikaliska ämbetsmäns gestalter stiga så fram ur det förflutna, samlade i levande intresse kring den svenska polskan, som omkring och efter sekelskiftet 1800 upplevde en märklig

¹ Den av Dan. Harbe, Folkminnen från Edsbergs härad I (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 19:1, tr. 1950) under nr 680 återgivna traditionen är enl. min mening sekundär.

konstmusikalisk utveckling på guternas ö. Det tekniska spelet drevs i höjden, kanske längre än vad som rimligen kunde motsvara begreppet folkmusik. Men allmogespelmännen voro ej sena att ta efter. Fredin beskriver fiolundervisningen i kretsen av lärpojkar kring storspelmannen, påverkningarna utifrån genom vandrande gesäller och musikaliska sjömän, om polskorna, av vilka »de svårare moll-polskemelodierna» vanligen ej spelades till dans utan endast »för att höra(s) på», och om deras koreografiska natur och ålder. Slutligen kommer han också in på 1870—80-talens förfallstid, då spelmän slog sönder sina fioler för att befria sig ur syndens nät och bli frälsta . . . ; — »men alla blevo icke 'andliga', och ungdomen ville roa sig, spela och sjunga. Då kom dragspelet och positivet, och det slog an!» Fredin förefaller närmast lättad av att framhålla, att de gamla gotlandspolskorna ej gingo att spela på »piglocket» utan endast underhaltiga slagdängor, entoniga och ständigt i dur med falska T- och D-ackord som stöd under melodin . . .

Vi se av denna antydande skiss av Fredins egen kommentar till sina uppteckningar, huru mycket enkla och naturliga men därför ej mindre viktiga ting som vi få veta — alltsammans bidrag till frågan om den svenska folkmusikens genesis och karaktär. Lundell hade uppmanat Fredin att anteckna *allt*, »äfvén sådant som jag kunde anse vara af föga värde», och påmint honom att noga anteckna allting precis som det var, ej ändra eller taga något bort eller smycka ut något som ej överensstämde med traditionen. Följden har också blivit trovärdiga uppteckningar, omramade av miljöbilder med det upplevda skärpa och livlighet. Ytterligare förhöjes verket av Nils Denckers kommentarer.

Det är ingen tillfällighet att också skaparen av det väldiga samlingsverket Svenska Låtar (SvLå), häradshövding Nils Andersson, började sin upptecknar- och editionsverksamhet inom den lundellska publikationens ram, i det 55:e häftet av SvLm (1895) publicerade han sina Skånska melodier, musik och danser. Nils Andersson (1864—1921) var redan som ung student medlem av den skånska landsmålsföreningen. »Intresset för folkmusiken är hos mig så pass gammalt, att jag får datera det från den tid jag började 'tänka och tala'» skriver han. Hans mor hade stor andel i detta intresse liksom givetvis en rad duktiga spelmän i hemtrakten, vilkas repertoar han var förtrogen med redan som 5—6-åring. Sina uppteckningar började Andersson sommaren 1888 och fortfor därmed på lediga stunder till livets slut, till en början inom hemprovinsen, från 1902 i en rad andra svenska landskap, Öland, Dalarna, Medelpad, Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen och Jämtland. Men även Småland, Blekinge, Bohuslän, Värmland och Öster-

götland voro representerade dels genom direkta uppteckningar, dels i form av avskrifter ur s. k. polskeböcker.¹

Andersson var visserligen ej fiolist utan flöjtist och måste överföra det hörda via flöjten till notpapperet. Men han hade andra värdefulla egenskaper som folkmusikupptecknare: han var noggrann, han hade något av juristens naturliga sinne för form och för omsorgsfullt övervägande av det hörda. Han hade också alldeles bestämt klart för sig vad han gjorde, hur långt hans kapacitet sträckte sig och hur viktigt det var att *föra protokoll över själva uppteckningstillfället*. Även detta var s. a. s. en viktig juridisk förhandling, i det att en bortdöende traditions vittnesmål skulle avläggas och återges för framtidens bedömning! Hela verket SvLå vilar på denna grundprincip: allt av vikt för förståelsen av folktraditionerna har samlats upp och bildar en ram kring melodiförrådet.

Även grupperingen av det insamlade materialet är ny och originell och synes mig likaledes peka på Anderssons ämbetsmannamässiga grundsyn. Det är ej musikkörrådet som sådant som kommit att bestämma verkets uppbyggnad, nämligen så, att man i stora grupper samlat polskor för sig, valser för sig etc. Nej, det är den administrativa indelningen av landet i landskap och tingslag, häradar och socknar, såsom hemvist för spelmän och sångare, dvs de levande traditionsbärarnas hemort, som har genomförts i alla de 24 band verket omfattar. Också väckte denna nya helhetssyn på folkmusikuppteckningens metodik berättigad uppmärksamhet i Tyskland. Seeman skriver (i JbfVlF III, 80): »Das Werk erweckt den Wunsch nach ähnlichen Ausgaben auf dem Gebiet des deutschen Volksliedes, die den Liederschatz einer bestimmten Gegend auf Grund des Repertoires hervorragend tüchtiger Sänger und Sängerinnen unter Angabe belangvoller, das Leben der Sänger sowie ihre einzelne Lieder betreffenden Notizen zur Darstellung brächten.»

I hur hög grad den »lundellska» tekniken går igen hos Andersson kan man se redan av hans bidrag i SvLm. Till melodisamlingen knytes en utförlig redogörelse för miljön runt omkring dessa skånska melodier. Där möta oss drag av det frodiga och godmodiga, litet sävliga skånska folket mitt i dess bördiga landskap: så mycket skåningen än var fäst vid det materiella livet, hade han alltid satt värde på musikens konst. Även en förmögen far satte sin son i lära hos en framstående spelman, om sonen hade musikaliska anlag; spelmännen stodo högt i anseende och voro huvudpersoner vid dansgillena. Vi få nästan en vision av det gamla Norden med skalderna som hedersgäster vid hoven. Det är färg och must i Anderssons skånska tavla, som lyser ännu grannare

¹ Jfr Olof Andersson, Folkmusik, spelmän och låtuppteckning (Svensk Bygd och Folkkultur. Sthlm 1946), s. 111 f.

i vår fantasi vid en jämförelse med en nyare tid, då missledd nitälskan om andliga värden och nykter livsföring diskriminerat gillenas fröjd och kanaliserat ungdomens obotliga behov av nöje och förströelse ut i riktningar som varit långt mindre önskvärda än de gamla allmogeo-
 ovanorna.

Andersson redogör för spelsätt, danser, förstämningar av fiolen, och ger typiska prov på den gamla folkliga magin i samband med spelmän och vissa låtar, t. ex. Ellaspillet, Älvaspelet, dvs Näckens spel, en mystikfylld vals i hela 30 repriser, som spelman Rusken berättade om i sept. 1887; även bord och stolar hade till slut börjat dansa efter Anders Johanssons fiol — alldeles som det berättas i den isländska Bósasagan. Liksom Fredin gissar Andersson på, att de ofta använda violinskordaturerna peka på ett tidigare bruk av något äldre stränginstrument med kvarter och terser mellan strängarna och förmodar, att den nya och egenartade klangfärg som fiolen får genom dylika omstämmningar kan förklara, »att folket på vissa orter med vidskepligt intresse hör den spelas». Redan i detta bidrag har Andersson också berört frågan om de s. k. svävande intervallerna.¹

En översikt² av de anderssonska samlingarna har visat, att de uppgå till c:a 15 000 nr. Dock kasserade Andersson ej mindre än 2 729 stycken, och likväl införlivade han aldrig med sina samlingar en rad melodier som egentligen ej höra hemma i den gamla spelmansrepertoaren, polkett, mazurka, wienvals, gallopad etc. Lappland lämnade han utanför sitt samlande med hänsyn till det arbete med upptagningar av jojkar och vuoller, som Karl Tirén vid den tiden var sysselsatt med. Även Västerbotten och Fredins Gotland saknas. Av de c:a 12 000 medlodierna ha 7 909 nr tryckts i SvLå. Den övervägande mängden utgöres av instrumentalmusik, framför allt polskor, närmast valser, kadriljer (de flesta från Skåne) och gånglåtar. Men det vokala inslaget skäms ej för sig i Anderssons samling: c:a 820 visor, däribland ett 100-tal s. k. folkliga koralvarianter och c:a 125 vallåtar, av vilka givetvis många utförts instrumentalt men ofta stå på gränsen mellan sång och spel.

De anderssonska samlingarna ha — tack vare hans främste medarbetares ivriga arbete — vuxit betydligt både i antal och kvalitet. *Olof Andersson* (f. 1884) följde tidigt med häradshövdingen på upp-
 teckningsresor och blev vid dennes död 1921 redaktör för de efter hand utkommande 24 delarna. Särskild vikt har han under senare år tillmätt de folkliga koralvarianterna och kunde 1945 utge en särskild volym med Folkliga svenska koralmelodier från Gammalsvenskby och Estland, omfattande 257 nr, bland dem 45 melodier upptecknade i

¹ Jfr denna tidskrift, årg. 32 (1950), s. 19 f., s. 22 fotn. 1.

² Jfr Ur nutidens musikliv, årg. 2, 1921, s. 96.

Svenskbykolonin 1929 och 161 bland den svenska befolkningen i Estland 1931 — huvudsakligen på Nuckö, Stora och Lilla Rågö, och Ormsö (alla dessa melodier efter gehör, då en användbar fonograf ej kunde uppdrivas!), därtill 51 varianter, avlästa från de fonogram som lektor C. Kreek i Hapsal upptog 1921. (I det lilla Estland kunde man alltså 1921 göra användbara fonogramupptagningar men ej ännu 10 år senare i det rika och tekniskt välrustade Sverige!)

SvLå är den hittills största antologi med svensk folkmusik som vi äga i tryck, visserligen främst på det instrumentala området, ehuru även det vokala inslaget i samlingen är beaktansvärt stort och delvis av betydande värde. Även uppteckningarnas kvalitet måste bedömas som genomsnittligt mycket god. Det är möjligt, att den kritik som lär ha riktats mot Nils Anderssons uppteckningar från en del spelmäns sida är riktig. Det måste dock då ha rört sig om så subjektiva ting som utsirningar, stråkarter och fraseringsfrågor. Det är inte omöjligt, att flöjtisten Andersson ej varit situationen vuxen i dylika fall. Man får ej heller lämna ur sikte, att spelmän som framfört kritik kunna ha lagt sin egen tradition till måttstock på melodier som hänföra sig till andra traditioner. — Jag har redan framhåvt värdet av de utförliga uppgifterna om spelmän och sångare och den administrativa planen för hela editionen, som därmed har vunnit en kulturgeografisk aspekt, vilken förvisso ej saknar sitt värde, eftersom allmogekulturen alltid varit provinsielement betonad och sålunda de skilda landskapens musikaliska kynne fått en viss belysning.

Men det hör till vår uppgift att också granska medaljens framsida; här gäller det en kritik av antologien såsom källa för svensk folkmusik, en kritik som mig veterligt aldrig levererats men är nödvändig, om vi ej skola falla offer för missförstånd av dess material eller konservera SvLå:s fel i nya editioner. Självklart betyder en sådan kritik inte något förminskande av Nils och Olof Anderssons storlagna insatser såsom skapare och uppyggare av detta monument över svensk folkmusik.

Det kanske allvarligaste felet i Nils Anderssons plan synes mig ligga däri, att proveniensbestämda och kontrollerade uppteckningar från 1880—1930-talen *uppblandats* med melodigrupper av helt annan art. De sistnämnda utgöras dels av uppteckningar som notkunniga spelmän själva gjort av sina och närståendes repertoar, dels av samlingar (t. ex. av Ancarloo och Enninger i Skåne), som sänts till Kungl. Musikal. Akademien med anledning av dennas upprop om allmänhetens medverkan i folkmusikinsamlandet, dels noteringar hämtade ur notböcker från 17—1800-talen. Ödesdigrast är givetvis utnyttjandet av melodier ur äldre handskrivna stämböcker, i all synnerhet som dessa källor icke alls eller högst otillfredsställande redovisats. Man vet ej

med säkerhet varifrån de komma, vilka traditioner de återge och vad de egentligen återspegla av svensk allmogemusik. Upptagandet av varianter ur dylika notböcker kan försvaras endast i de fall man övertygande uppvisar, att källan är en trogen avspeglings av någorlunda kontrollerbara allmogemusikaliska vanor. I detta hänseende har Nils Anderssons kritiska sinne lämnat honom i sticket.

Angående urvalet av låtar i *tryck* finnas inga som helst uppgifter om de principer som följts. Vi ha anledning att härvidlag räkna med, att den vägledande principen varit det estetiska värde man tillmätt den enskilda melodin, dvs en subjektiv bedömning. Eftersom de fullständiga samlingarna äro tillgängliga i MM och varje allvarlig undersökning på grundval av detta material måste utgå från *hela* melodiförrådet, så är emellertid denna anmärkning icke allvarlig, så mycket mindre som jag därmed ej här kunnat förbinda någon bevisning om, att det urval som skett skulle ha varit mindre lyckligt. Jag vill dock här göra en liten reservation. Alltför ofta synes det mig, som om en melodis »korrekta byggnad» varit normerande för SvLå:s uppskattning av variantens värde; och korrekt byggnad betyder därvidlag närmast graden av symmetri, 8 + 8 takter el. dyl.¹ Och dock måste vi väl i folkmusiken — även inom dansmusiken — räkna med en högradig frekvens av ellipser och ostinata upprepningar, som icke endast bero på den exekverande musikerns temperament och musikaliska standard utan också på ålderdomliga traditioners verksamhet.

En allvarlig olägenhet med SvLå är det förhållandet, att *olika principer* ha följts vid det uppteckningsarbete som samlingen vilar på. Det är inte nog med, att verket som redan sagts har en rad väsensfrämmande låtgrupper insprängda i sin kropp, utan även den anderssonska gruppen av upptecknare beter sig olika. Karakteristiskt är härvidlag medhjälparnas inställning till de svävande intervallerna, vilka givetvis ej alls förekomma angivna i de »främmande» grupperna men ej heller annat än undantagsvis påpekats av medhjälparna. Det valda beteckningssättet — ett kors eller be *ovanför* det inkriminerade intervallet — är därtill olyckligt valt, eftersom internationell forskning därmed menar något helt annat, nämligen ett i källan *ej* belagt men av utgivaren antaget höjnings- eller sänkningstecken av en halvtons storlek. I Abraham-von-Hornbostels diakritiska teckenflora anges de någon mikroton för höga eller låga intervallerna (i jämförelse med vår tempererade stämning) som bekant med ett + eller — över ifrågavarande ton eller rent av vid systemets början, därest de återkomma regelbundet, vilket ju mycket ofta är fallet med de svävande terser, kvarter, sexter och septimor det här är fråga om. Även andra olikheter kunna iakttas mellan skilda upptecknares sätt att återge melo-

¹ Jfr O. Andersson, *Folkmusik, spelmän etc.* s. 115 b.

dier, t. ex. ifråga om stråkarter och överhuvud föredragssätt. Nils Anderssons utförlighet i dala-delarna kontrasterar skarpt mot hans och andras knapphändighet på andra håll i verket. Det är m. a. o. tydligt, att några enhetliga direktiv, hur insamlings- och uppteckningsarbetet skulle bedrivas, ej ha förelegat.

Hur tacksam man än är över att Nils Andersson brutit med den schablonmässiga fördelningen av låtar på danstyper etc., så måste man beklaga, att den administrativa principen genomförts alltför schematiskt. Olikheter i kynne hos allmogen liksom geografiska förhållanden och därav beroende kulturfaktorer följa naturligtvis inte med nödvändighet landskapsgränserna. Viktiga traditionssammanhang mellan olika landskap bli på detta sätt sönderrivna och andra, konstlade sammanhang skapas. Visserligen ha i verket spelmanstraditioner ofta påvisats, vilka förbinda landskap eller geografiska enheter med varandra. Men dessa strödda uppgifter i olika band av det stora verket måste bli föremål för tidsödande sammanställningar, innan man kan få något grepp om även rätt påtagliga och viktiga traditionslinjer.

I dessa fall gäller det — liksom ifråga om andra kulturföreteelser — ej så mycket att fästa sig vid förvaltningsmässiga som fastmera vid geografiska och sociologiska grupperingar, alltså marknadsplatser, gamla färdevägar, floddalar, skogsområden, kusttrakter och liknande ting. K. P. Leffler var inne på den tanken och genomförde en undersökning i den stilen, då han i SvLm 18, 7 skrev om Öster-Färnebo socken såsom en viktig gammal skärningspunkt mellan Gästrikland, Dalarna och Uppland på folkmusikens område. Även Adolf Lindgren anlägger i sitt försök till utredning av de svenska allmogepolskornas historia (SvLm 12, 5) i viss mån kulturgeografiska synpunkter, då han menar, att triolpolskan företrädesvis skulle finnas i de mot Norge vettande landskapen och ha invandrat från Norge till Värmland, Dalsland och Bohuslän, där den är vanligast, varemot sextondelspolskan skulle vara en folklig omformning av en polsk konstdans.

Som ett utomordentligt komplement till SvLå:s fyra dalahäften kan man med fog betrakta *Karl-Erik Forsslunds* storslagna landskapsmonografi »Med Dalälven från källorna till havet», som inom sina tre delar (i sammanlagt 27 böcker) redovisar mer än tusentalet melodier i uppteckningar av organisten i Floda E. J. Thunstedt (som 1891 utgivit ett 40-tal nr), Carl och Olof Gudmundsson, Karl Sporr, Ossian Svensson, Johannes Skoglund m. fl.¹ I ännu mycket högre grad än

¹ Ehuru icke medarbetare i Forsslunds verk må i detta sammanhang nämnas läroverksadj. i Uddevalla, fil. lic. *Einar Övergaard* († 1936), som tecknade upp folkmusik redan som yngling i den norska fädernebygden vid Glomma och från

i SvLå framträda givetvis melodierna här i sin naturliga miljö mot bakgrunden av detaljrika ekonomiskt-geografiska och historiskt-kulturella skildringar. Vad som säges om själva låtarna belyser väl bättre Forsslunds litterära konstnärskap än melodiernas struktur men saknar ej sitt värde jämväl som tidstypiska uttryck för inställningen till folkmusiken i vårt land under decennierna kring sekelskiftet 1900.¹

Ett rikt stoff rymma de olika böckerna på också ifråga om musikens roll i den svenska allmogens liv. Med smittande friskhet, outtömlig variationskonst och förbluffande inlevelse berättar Forsslund i bok efter bok om instrument och låtar, om fäbotrallar och bergfolkets lockningar, om »oppsittingsnättar» med musik och Valborgsmässans hornklanger, om vargskall med allehanda larminstrument och Råndas (skogsråets) trollska sång, som stundom kunde låta som den finaste klarinetten, om spelmannsläkter och stämning av fioler efter ålderdomliga skordaturer. Så passerar det genommusikaliska landskapet Dalarna revy för läsarens ögon med ett myller av träffsäkra iakttagelser om musiken i helg och vardag, i dansstuga och fäbod, som hemlig visdom och signalbetonad nyttighetskonst, som tidsfördriv och ändamålsbunden samfundsangelägenhet, ledsagande Dalarnas folk från vaggan till graven som en självklar nytthet och nödvändighet i den mänskliga gemenskapen. Så tolkad blir skildringen av dalasocknarnas musik också något av en överblick av hela den svenska allmogens egen musik-historia, då den varit som bäst.

Även om andra landskap knappast kunna uppvisa monografier liknande Forsslunds med sådana mängder av publicerade folkmusik-uppteckningar vid sidan av landskapens andelar i SvLå, så äro de naturligtvis långtifrån lottlösa. Jag kan här blott nämna några enstaka prov. (Jag bortser från Lappland, vars folkmusik givetvis står i särklass.) Rektor Samuel Landtmanson publicerade 175 uppteckningar under titeln »Folkmusik i Västergötland» (1911; med bibliografi); Föreningen för norrländsk hembygdsforskning utgav genom K. P. Leffler över 800 låtar (från Ångermanland i hh. 2—4, spec. från Bjärträ s:n i h. 5); Leffler publicerade också, på uppdrag av Södermanlands fornminnesförening, över 400 melodier, som han upptecknat i norra delen av landskapet våren 1898 (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, bd X—XI, 1899—1900); under redaktion av

1897 flera år framåt i Dalarna. Han undersökte »musiktraditionen i Bohuslän, Dalsland, Jösse härad i Värmland, Västerdalarne, Jämtland, Härjedalen, Hälsingland och Medelpad . . . Han talade om götisk musik och östlig, om tvåsträngslåtar och om antropologiska gränser inom Nordens folkmusik.» Jfr Nils Stålberg, »En knipna låtar från sekelskiftets Malung.» (»Kamratringen» 1950. Malung 1950, s. 34.)

¹ Jfr också Nils Denckers träffande karakteristik i en polemik mot Karl Sporr, i »Hembygden», årg. 12 (1932), s. 19 f.

tonsättaren Ruben Liljefors utgav Upplands nation ett urval av 225 visor och låtar (Upländsk folkmusik, 1929); bland talrika melodier som återgivits i olika årgångar av tidskriften Jämten må här särskilt nämnas 35 vallåtar, upptecknade i okt. 1925 i Klövsvjö (Jämtland) av nuv. prosten i Kall Gösta Ullberg (Jämten 1925, ss. 35—49). Prosten U. har också upptecknat en samling låtar från Kall, av vilka några publicerats i Jämten 1934 (s. 148 ff.). Ett viktigt bidrag till kännedomen om äldre gotländsk folkmusik betyder 1:e arkivarien i ULMA, fil. dr Herbert Gustavsons utgivning (på Kungl. Gustav Adolfs Akademien), av »Gotländska lekar» (1948) och »Gotländska visor» (1949), samlade av P. A. Sæve, med förträffliga melodikommentarer av Nils Dencker. Vid sidan av talrika uppsatser om folkmusikaliska problem ha såväl Nils Stålberg som Nils Dencker upptecknat mängder av visor och låtar, den förre bl. a. på Öland (ett urval i »Öland», bd 2, 1935), den senare bl. a. i Dalarna och Södermanland (samlingar i ULMA). Ytterligare många andra upptecknares verksamhet kunde förtjäna att nämnas, men det anförda må vara nog som exempel på den intensiva lokalforskning som bedrivits på detta område. Även om numera faran för traditionsspridning i andra och tredje hand är vida större än någonsin, bör det folkmusikaliska insamlingsarbetet ej avstanna, ty åtskilligt okänt torde alltjämt finnas att uppteckna.¹

En redogörelse av detta slag skulle ej vara fullständig, om man förbiginge den *svenska radions* insatser. Både ur organisatorisk, lokal-historisk och teknisk synpunkt har denna mäktiga institution ingripit på ett avgörande sätt vid bevarandet, studiet av och förståelsen för svensk allmogemusik. För en översikt härav är tiden ännu icke mogen. Men även om jag helt bortser från det starka stöd av olika slag som vår folkmusik därigenom fått, så kan jag ej rimligen underlåta att i vårt speciella sammanhang erinra om den enorma betydelse som radions *tekniska apparatur* spelat och i fortsättningen kommer att spela i ännu mycket högre grad för det musikaliska uppteckningsarbetet. Vad filmen har blivit för arkeologen och folkloristen vid beskrivningar av fyndplatser och ceremoniel, det har radions inspelnings-apparatur blivit för språkforskaren och musikologen. Redan de under prof. Collinders expeditioner till Lappland och de av Landsmålsarkivets i Uppsala inspelningsbuss gjorda upptagningarna av tal, sång och instrumentalmusik uppgå till tusentals skivor med oersättligt material, räddat åt en framtida forskning. Läger man här till Radiotjänsts egna tiotusentals inspelningar, som äro ägnade att på olika sätt belysa vårt folks andliga och materiella kultur, så inse vi, att det mindre är

¹ Rörande insamlingsarbetet ifråga om »folkliga koralvarianter», jfr min översikt i denna tidskrift, årg. 21, 1939, ss. 9—20.

bristen på material än på dugliga och offervilliga arbetare inom dessa forskningsgrenar som numera ter sig oroande. Det föreligger en viss fara för, att vi önska slå oss till ro i det trygga medvetandet om inspelningsbussens perfekta arbete. Men *utan* den mänskliga insats som förvandlar det ljudande materialet till *förståelig skrift* äro skivsamlingarna döda och meningslösa. Och ju längre tid som förflyter från inspelningstillfället till denna förvandlingsakt, desto större äro farorna för missförstånd och fel i den skrivna formen på grund av samma eviga förvandlings lag som hos folken förtunnar traditionens trådar tills de brista och sätter nytt i det gamlas ställe.

S U M M A R Y

This essay is a preliminary survey of the recording of folk music in Sweden. Attempts can be traced as early as the seventeenth century, influenced by the Gothic and national Romantic movement but did not really begin until the nineteenth century. During the first half of that century public interest was mainly directed towards vocal music (the so called folk song), and the recorders were university students, librarians, teachers and clergymen, assisted by often eminent skilled musicians. — After the middle of the century recording was concentrated on instrumental music (the so called »låtar») and was generally made by professional musicians, whereas the »folk song» was not so often recorded. This fact seems to be owing to the abolishment of medieval tradition and the appearance of a new type of folk song, circulated in cheap leaflets, so called »skillingtryck», etc., and decreasing interest in musical complement among leading intellectual circles, and the illiterate attitude of musicians. — Also during the third period (of the nineteenth century) recording mainly concentrated on the so called »låtar», but owing to co-operation with museums for local arts and crafts, folklore and dialects it was more widely spread geographically and got a greater methodical firmness and a more scientific character. A characteristic feature is the growing interest in exact provenience, the registering of the occasions when the recording was made and the care for collecting details about behaviour and surroundings. By using radio technical assistance the records of the last decennaries have got an increased documentary value. This value, however, is rather a fiction as long as thousands of played records are kept in archives without being transferred to written documents, which preferably ought to be done by the same generation as made the recording.